

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA AFYONKARAHİSAR ÜSERA GARNİZONU'NDAKİ İNGİLİZ ESİRLER

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

Öz

Son yıllarda akademik yazında I. Dünya Savaşı'nın sosyal, ekonomik ve toplumsal etkileri daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu meyanda savaşın mağdurlarından olan esirler ile ilgili çalışma sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Birçok akademisyen Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanarak bu konuda araştırmalar yapmıştır. Ancak bu çalışmaların ekseriyeti Türk esirlerle ilgilidir. Öte yandan Türkiye'nin elinde bulunan esirleri konu alan çalışmalar ise genellikle Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin elinde bulunan esirlerin durumunu ortaya koyan yabancı kaynakların incelenmesi, mukayeseli çalışmalara veri oluşturmak açısından önemlidir. Bu husus dikkate alındığında Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin durumlarının, İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi ve değerlendirilme şekli önem arz etmektedir.

Bu meyanda araştırmada, I. Dünya Savaşı yıllarında Afyonkarahisar'daki esir kampında bulunan İngiliz esirlerin sıhhi, sosyal ve ekonomik durumlarının İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi irdelenmeye çalışılmıştır. Böylece Afyonkarahisar örneğinden yola çıkılarak Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin içinde bulunduğu şartlar, esirlerin Türk tarafının kendilerine karşı tutumuna yönelik algıları, kampa yönelik eleştirileri veya memnuniyetleri, İngiliz Hükümeti'nin anılan esir kampı ile ilgili değerlendirmeleri ortaya konulmuş olacaktır.

Çalışmada temel olarak İngiltere'de bulunan The National Archives'in Foreign Office belgeleri esas alınmıştır. Bu belgeler arasında resmi yazışmalar, İngiliz esirlere ait mektuplar, anılar ve dilekçeler ile diğer devlet temsilcileri tarafından yazılmış raporlar yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: I. Dünya Savaşı, İngiliz Esirleri, Afyonkarahisar Esir Kampı, Osmanlı Devleti, İngiltere.

ENGLISH CAPTIVES IN AFYONKARAHİSAR CAPTIVE CAMP DURING THE FIRST WORLD WAR YEARS ACCORDING TO ENGLISH ARCHIVE DOCUMENTS

Abstract

The social, economical and societal effects of the First World War have been increasingly discussed in the academic literature in recent years. In this sense, studies on captives who are considered as war-wearies have increased day by day. Many scholars studied on this topic based on the Ottoman archive documents. However, most of these studies focus on Turkish captives. Besides, the ones that examine the captives held by Turkey are based on the Ottoman documents. At this point, examining the foreign documents revealing the case of the captives held by Turkey is important to provide data for comparative studies. For this reason, reflection and the

* Dr.; Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, fsahin@aku.edu.tr.

evaluation of the English captives held by Turkey in the English archive documents are significantly important for the literature.

Within this scope, this study aims to investigate how the social, health and economic situations of English captives in Afyonkarahisar captive camp during the First World War were reflected and evaluated in English archive documents. Based on this, the situations experienced by English captives in Turkey, their perceptions regarding the attitudes of Turks towards them, their criticism or satisfaction towards the camp, and the evaluation of English government regarding the camp will be revealed based on the case of Afyonkarahisar.

The study is mainly based on the Foreign Office Documents of the National Archives in England. Official correspondences, letters of English captives, memories, petitions and reports written by state representatives take place in these documents.

Keywords: The First World War, English Captives, Afyonkarahisar Captive Camp, The Ottoman State, England.

Giriş

“Harp esiri, tutsak, köle, kul” karşılığında kullanılan esir, “esr” kökünden türemiş bir sıfattır. Kelimenin “mahpus” manasında kullanıldığı da görülmektedir¹. Esasen savaş esirlerinin hakları, sağlık koşulları, sosyal ve ekonomik durumları uzunca bir süre güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Fakat esirler ile ilgili uluslararası düzenlemeler ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilmiştir. Mesela 1856 Paris Deklarasyonu ile savaş hukuku ile ilgili meseleler gündeme gelmiş, harp hasta ve yaralıları ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda Cenevre’de 1864’te² ve bilahare 1906’da savaşan ordulardaki yaralı ve hastaların durumlarının düzeltilmesi için uluslararası toplantılar yapılmış ve sözleşmeler imzalanmıştır³. Esirler konusu ise Uluslararası düzeyde ilk olarak 1874 Brüksel Deklarasyonu’nda doğrudan ele alınmış, fakat bu bildirge onaylanmamış ve yürürlüğe konulmamıştır. Bilahare 1899 ve 1907 yıllarında Lahey Sözleşmeleri kapsamında esirlerle ilgili çeşitli anlaşma ve sözleşmeler imzalanmıştır. Osmanlı Devleti esirlerle ilgili 1899 yılında ve 1907 yılında düzenlenen Lahey Konferanslarına temsilci göndermiştir. Osmanlı hükümeti bu konferanslardan 1899 yılındaki sözleşmeyi hem imzalamış hem de onaylamıştır. 1907 sözleşmesini ise onaylamamıştır⁴.

¹ Ahmet Özel, *Esir, İslam Ansiklopedisi*. 11. TDV Yay., 1995, 382.

² Cenevre Mukavelesi, *md.*, *Türk Hukuk Lügati*, 3. baskı, Başbakanlık Yayını, Ankara 1991, 48; *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*. Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 4-5.

³ Osmanlı Devleti, 1906 yılında toplanan Cenevre Sözleşmesine katılmamıştır. *bk.* Ahmet Tetik-Mehmet Şükrü Güzel, *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*. Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2012, 43.

⁴ James Brown Scott, *The Proceedings Of The Hague Peace Conferences Translation of the Official Texts, The Conference of 1899*, Oxford University Press, New York 1920, 7, 13; keza *bk.* James Brown Scott, *The Proceedings Of The Hague Peace Conferences Translation of the Official Texts, The Conference of 1907*, Volume I, Oxford University Press, New York, 1920, 14, 39; James Brown Scott, *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907, Tables of Signatures, Ratifications and Adhesions of Various Powers, and Texts of Reservations*, Oxford University Press, New York 1915, xxx, 24, 39.

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında savaş esirleri, önemli bir sorun olarak Türk ve dünya kamuoyunu ilgilendirmiştir. Bu süreçte savaşan taraflar binlerle ifade edilen kişiyi esir almıştır. İtilaf Devletlerinin esir aldığı Türkler, dünyanın çok farklı yerlerinde kamplarda tutulmuşlardır. Türkiye’de ise Afyonkarahisar’ın da aralarında bulunduğu Adana, Amonos, Ankara, Bağdat, Bursa, Cizre, Eskişehir, Gediz, Giresun, Halep, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Koçhisar, Konya, Kütahya, Manisa, Merzifon, Musul, Nusaybin, Resulayn, Samatya, Sivas, Şam, Tarsus, Tavşanlı, Toros, Yozgat ve Zara gibi yerlerde esir kampları tesis edilmiştir⁵. Esasen I. Dünya Savaşı sırasında uluslararası alanda esirlerin sağlık koşulları, sosyal ve ekonomik durumları güvence altına alan anlaşma ve sözleşmelere tam anlamıyla riayet edildiğini söylemek neredeyse imkânsızdır. Türk tarafı, bu konuda hassasiyet göstermiş, uluslararası anlaşmalara uyarak, esirlere iyi muamelede bulunmuştur. Bu bağlamda kamplardaki esirlerin sağlık koşulları, sosyal ve ekonomik durumlarını güvence altına almak amacıyla, daha önceden imzalanmış çeşitli anlaşma ve sözleşmeler çerçevesinde bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti 6 Teşrinisani 1330/19 Kasım 1914’te bir “Üsera Hakkında Talimatname” çıkarmış, esirler konusu bu talimatname çerçevesinde değerlendirilmiştir⁶. Üsera Talimatnamesinin bazı maddeleri 1915 yılında güncellenmiştir⁷. Buna karşılık İtilaf Devletlerinin ve bahse konu olan İngilizlerin Türk esirlerine karşı aynı özeni gösterdiğini iddia etmek zordur⁸.

⁵ Kampların yerleri ve sayılarla ilgili bk. Mesut Çapa, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de İtilaf Devletleri Esirleri”, *Toplumsal Tarih*, 11, 66, (Haziran 1999), 54; keza bk. Mehmet Akan, Posta Malzemelerinin Anlattığı; Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Ankara Esir Kampı, *Kebikeç*, 22, 11, 2006, 297; Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, 47-52; Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013; Hafize Key, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti Topraklarındaki Esir Kampları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi SBE, Kütahya 2010, 29 vd.; Ahmet Altıntaş, *Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler*, Anekdot Yayınları, Ankara 2008, keza bk. Ahmet Altıntaş, “Osmanlı Esir Kampları ve Çanakkale Savaş Esirleri ile İlgili Bazı Tespitler”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, Bildiriler*, Edt. Halil Çetin-Lokman Erdemir, 1, Çanakkale Valiliği Yay., Çanakkale 2015, 486; Recep Çelik, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar Esir Garnizonu ve Faaliyetleri”, *Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, Editör: Hasan Babacan, AKÜ Yayını, Afyonkarahisar 2010, 17-48; Hasan Tahsin Günek, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Esir Kampı*, *Taşpınar*, 8, 2012, 30-38; Mücahit Özçelik, *Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki Esirler*, TTK Yayını, Ankara 2013, 25-26; Mahmut Akkor, *I. Dünya Savaşı’nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, 34 vd.

⁶ *Üsera Hakkında Talimatname*. Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul 1330, 2.

⁷ BOA, DH.UMVM., nr. 123/68, (12 Recep 1333/26 Mayıs 1915); Alaattin Uca, 1915 Yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri. *A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, 3, 169-184; keza bk. Altıntaş, *Osmanlı Esir Kampları*, 486.

⁸ Bu konuda bk. Cemalettin Taşkıran, *I. Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri Ana Ben Ölmedim*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, 145-146; Eyüp Sabri; *Esaret Hatıraları, Eyüp Sabri: Bir Esirin Hatıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*. Yay. (Haz. Nejat SEFERCİOĞLU) Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 130, İstanbul 1978, 69-70.

Öte yandan Osmanlı hükümeti, ülkedeki İtilaf Devletleri vatandaşlarına, savaş öncesinde imzalanan anlaşma ve diğer imtiyazların hükümsüz kalması sebebiyle milletlerarası hukukun “düşman tebaası haklarının korunmasına” dair hükümlerinin geçerli olduğunu bildirmiştir. Ayrıca bahsi geçen devletlerin vatandaşlarının himayesinin tarafsız ülke olması sebebiyle Amerikan Büyükelçiliği aracılığıyla yürütülmesi kabul edilmiştir. Osmanlı hükümeti ise Amerikan Büyükelçiliği'nin bahsedilen devlet ve tebaasının menfaatlerini korumasını uygun bulmuştur⁹. Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra ise Hollanda Büyükelçiliği İngiliz esirlerinin hakları ile ilgilenmeye başlamıştır.

Araştırmada; Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz esirlerin günlük yaşantıları ile ilgili ayrıntılar, işe, ibate, giyim ve haberleşme durumları, ekonomik koşulları, sıhhi durumları, Türk tarafının kendilerine karşı muamelesi ile ilgili değerlendirmeleri İngiliz arşiv belgeleri ışığında irdelenmiştir. Keza, esirlerin yaşam koşullarını iyileştirmek için ülkelerinden gelen yardımların kendilerine ulaştırılması ve bununla ilgili yaşanan aksaklıklar, uluslararası temsilcilerin raporlarına yansıyan notlar bütün açıklığıyla ortaya konulmuştur.

1) Esirlerin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'na Nakilleri

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile İngiltere, Çanakkale, Irak, Suriye-Filistin ve Hicaz-Yemen gibi dört farklı cephede karşı karşıya gelmiştir. Anılan cephelerde sürdürülen mücadelelerde karşılıklı olarak birçok esir elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin eline geçen İngiliz esirlerin sayısı 23.500 olarak ifade edilmektedir. Ancak ele geçirilen esirlerin bir kısmı sıhhi durumlarının elverişsiz olması nedeniyle memleketlerine sevk edilmiştir. Kalanların ise iç kesimlerde bulunan Üsera Garnizonlarına nakli sağlanmıştır¹⁰.

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'daki esir kampları arasında en önemlilerinden birisi Afyonkarahisar esir kampı idi. Demiryollarının kavşağında bulunan Afyonkarahisar, her millettten esirin toplandığı merkez konumunda idi¹¹. Bu anlamda Afyonkarahisar'daki esir kampında Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerin neredeyse tamamından esir görmek mümkündür. Kampın bu özelliği İngiliz arşiv kaynaklarına ve esirlerin hatıratlarına da yansımıştır. Örneğin esirler ile ilgili düzenlenen raporlarda, Anadolu'nun merkezinde küçük bir şehir olan Afyonkarahisar'ın demiryollarının kesiştiği noktada bulunması hasebiyle esirlerin ilk gözüne alındıkları yer olduğu belirtilmiştir. Afyonkarahisar'ın en belirgin özelliğinin ise

⁹ BOA, HR.SYS., nr. 2167/13, (2 Kasım 1914); BOA, HR.SYS., nr. 2167/17, (4 Kasım 1914); BOA, HR.HMŞ.İŞO., nr. 111/7, (14 Kasım 1914).

¹⁰ Mahmut Akkor, I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'de İngiliz Esirleri. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*. (ed. Haluk SELVİ-Bilal ÇELİK), Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., Kocaeli 2015, 854.

¹¹ Akkor, *agm.*, 855; Çelik, *agm.*, 24-27.

tepenin üstünde bulunan kalesi olduğu belirtilmiştir¹². Keza Afyonkarahisar'da esir olan İngiliz John Still'in verdiği bilgiye göre; Afyonkarahisar esir kampında İngiliz, Fransız, Rus, Ukraynalı, Polonyalı, Karadeniz Rumları, Yahudiler ve İtalyanların yanı sıra her türlü Baltık ve Doğu Avrupa halklarına mensup esir mevcuttu. Bunların içerisinde sadece Romen ve Sırp esir yoktu. Esirler çeşitli cephelerden buraya getirilmiş idi. Sina Yarımadası'ndan, Mezopotamya'dan, Truva ovasından, Çanakkale Boğazı'ndan gelenler olduğu gibi İran, Filistin ve Kafkasya'dan gelenler de bulunmaktadır. John Still kampın bu görüntüsü için ilginç bir benzetmeye yer vermiş, kampta adeta "göklerden düşen ve denizin derinliklerinden çıkan" her türlü esirin bulunduğunu ifade etmiştir¹³.

Afyonkarahisar'daki esirlerin hukuki durumlarıyla ağırlıklı olarak İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği ilgilenmiştir¹⁴. Bilahare 1917 Nisanı'nda ABD'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte esirlerin hukuku İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği vasıtasıyla sürdürülmüştür. Esirlerle ilgilenen büyükelçilikler Osmanlı Devleti'nden aldıkları izinle üsera garnizonlarını ziyaret etmişlerdir¹⁵. Afyonkarahisar'daki esirleri görmek için gelen elçilik temsilcilerinden de bu belgeler istenmiştir. Ancak Afyonkarahisar'da bununla ilgili bazı sorunların yaşandığı anlaşılmaktadır. Örneğin esir kampında bulunan Subay H. J. S tarafından ABD İstanbul Büyükelçisi Morgenthau'ya gönderilen mektupta, esirleri görmek için gelen büyükelçilik görevlisinin ilk ziyaretinde herhangi bir izin belgesi getirmeden Afyonkarahisar'a geldiği ifade edilmektedir. Büyükelçilik temsilcisinin izinsiz olduğu anlaşılınca, görevli, esirlerin isteklerinin yer aldığı bir liste hazırlayıp, İstanbul'a dönmek istediğini bildirmiş ve bunun üzerine Türk tarafı durumu idare etmiştir. Ancak büyükelçilik görevlisi ikinci defa izinsiz gelince kamp komutanı, büyükelçilik yetkilisinin dönüşüne izin vermemiştir¹⁶.

Afyonkarahisar esir kampında bulunan İngiliz esirler çoğunlukla Çanakkale Muharebeleri sırasında tutsak düşen denizciler ile Kut'ül Ammare'de esir edilen askerlerden oluşmakta idi. Örneğin Ağustos 1916 tarihli belgede, denizci J. McNamara'nın 8 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale'de yaralı olarak esir edildiği ve Afyonkarahisar esir garnizonuna nakledildiği bildirilmektedir¹⁷. Keza 1916'nın başlarında Çanakkale'den bazı esirlerin de aynı

¹² *Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey*. November 1918, London 1918, 11.

¹³ John Still, *A Prisoner in Turkey*. Jhon Lane Publishing, London 1920, 137.

¹⁴ The National Archives UK, Foreign Office (bundan sonra TNA, FO) [İngiliz Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Belgeleri], nr. 383/231, 2, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. Feyza Kurnaz Şahin, I. Dünya Savaşı Yıllarında İki Felemenk Temsilcinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 14(20), 35-63.

¹⁶ TNA, FO, nr. 383/231, 4, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

¹⁷ TNA, FO, nr. 383/226, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'den Bayan McNamara'a, Ağustos 1916.

şekilde Afyonkarahisar'a getirildikleri anlaşılmaktadır¹⁸. Yine 21 Ocak 1916 tarihli belgeye göre Afyonkarahisar esir garnizonuna 25 Aralık 1915'te İzmir'den Teğmen J.W. Roberts, R.N.R., Usta gemici Noble, Usta Gemici McIvor adlı bir subay ve iki gemici getirilmiştir. Anılan görevliler 2 Kasım'da Bodrum'da yakalanmış olup, öncelikle İzmir'e, bilahare Afyonkarahisar'a nakledilmişlerdir¹⁹.

Keza İngiliz Dışişleri Bakanı'nın talebi üzerine Amerikan Büyükelçiliği sefaret sekreteri Hoffman Philip'in 11 Ağustos 1915'te, İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirdiği raporunda Afyonkarahisar'daki savaş esirlerini beşinci kez ziyaret ettiğini²⁰, Afyonkarahisar'da dokuz İngiliz subayı ile altmış beş er, dört Rus subayı ve yüz beş er bulunduğunu, bunlara ek olarak ayrıca ticaret gemisinde tutuklanmış Rus subay, otuz sekiz sivil ile yüz otuz beş adet esir yer aldığını bildirmiştir. Ayrıca haklarında bilgi talep edilen Fransız "Mariot" denizaltısının subayları ve mürettebatının Afyonkarahisar'a gönderilmediği, muhtemelen Konya veya İzmit'te buldukları ifade edilmiştir²¹. İngiliz makamları bu araştırma için ABD Büyükelçilik Sekreteri Hoffman Philip'e teşekkür etmiş ve Afyonkarahisar'daki dokuz İngiliz subayının isimlerinin bildirilmesi istenmiştir²².

Afyonkarahisar esir kampına Ağustos-Eylül 1916'dan itibaren Kut'ül Ammare'den getirilen İngiliz ve Hintli esirler de bulunmaktadır²³. Kut'ül Ammare'de esir düşen ve iç kesimlere nakledilen esirlerin durumu İngiliz Parlamentosu'nda da tartışılmıştır. İngiliz Parlamento üyesi Sir Edwin Cornwall, Kut'ül Ammare'de esir alınan İngilizlerden haber almanın zorlaştığına değinerek, burada Türklerin eline düşen esirler hakkında daha kapsamlı bilgi edinilmesi için İngiliz Dışişleri Müsteşarı Lord R. Cecil'den bilgi istemiştir. Zira Sir Edwin Cornwall, 6 Temmuz 1916'da Osmanlı Hükümeti'ne esirlerle ilgili bir nota gönderildiğini, ancak Osmanlı Hükümeti'nin bu notaya tatminkâr bir cevap vermediğini, bu gizemli durumun İngiliz tarafını şüpheye düşürdüğünü, mevsimin sıcaklığı göz önüne alındığında esirlerin çözü geçmesinin son derece sıkıntılı olacağını belirtmiştir²⁴.

Lord R. Cecil bu konuya açıklık getirmiştir. Yaptığı açıklama, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden gelen 9 Haziran 1916 tarihli bilgiye dayanmaktadır. Buna göre İstanbul'da esir olarak tutulan General Townshend dışında Kut'ta bulunan İngiliz esirlerinin durumu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü Bağdat'taki ABD Konsolosu'nun esirlerle

¹⁸ *Report on the Treatment of British*, 11.

¹⁹ TNA, FO, nr. 383/231, 2, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

²⁰ TNA, FO, nr. 383/92, ABD Büyükelçiliği Sefaret Sekreterinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Ağustos 1915.

²¹ TNA, FO, nr. 383/92, 1, 3, Hoffman Philip'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na. 17 Ağustos 1915.

²² TNA, FO, nr. 383/92. İngiliz Dışişleri Bakanlığından Hoffman Philip'e. 25 Ağustos 1915.

²³ *Report on the Treatment of British*, s. 11; TNA, FO, nr. 383/232, 2, İstanbul ABD Büyükelçiliğinden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

²⁴ TNA, FO, nr. 383/232, Sir E. Cornwall'dan Lord R. Cecil'e. 6 Temmuz 1916.

iletişim kurmasına izin verilmemiştir. General Townshend'e verilen tek bilgi ise çölün kuzey kısmına götürüldükleri hakkındadır. Lord Cecil'in verdiği bilgiye göre; ABD temsilcisi, esirlerin ihtiyaçlarını temin etmesi için Bağdat Konsolosu'na izin verilmesi hususunda Bâb-ı Âli'ye baskı uygulamıştır. Ayrıca 2.000 Türk lirasını Halep'teki Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne göndererek esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Türk tarafı bunu kabul etmemiş, esirlerin bölgeden ayrıldığı hususunda bilgilendirme yapmış ve esirlerin uluslararası kurallar çerçevesinde muamele gördükleri dile getirilmiştir²⁵.

ABD temsilcisi Türk tarafının bu tutumunu 6 Temmuz'da protesto etmiştir. Osmanlı Hükümetine baskı yaparak esirlerin bulunduğu kampların adını ve bir elçilik üyesinin kendilerini ziyaretine izin verilmesini talep etmiştir. Ancak bu istek cevapsız kalmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, ABD Büyükelçiliği bu sırada boş durmamış, esirlerle ilgili bilgiler toplamaya devam etmiştir. Çeşitli kaynaklardan edindiği bu bilgileri İngiltere'deki ABD Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiliz yetkililerine bildirmiştir. ABD temsilcisinin tespitlerine göre; 26 Haziran'da Bağdat'ta nakledilmek üzere 1.000 subay bulunmakta idi ve bu askerlerin oldukça güçsüz ve hasta oldukları gözden kaçmıyordu. Alınan bilgilere göre bu dönemde 12 subay Bursa'da, 45 subay ve er Afyonkarahisar'da, 6 subay Bağdat'ta, 75 subay Kastamonu'da ve bir o kadar subay da Yozgat'ta bulunuyordu. 21 Haziran 1916'da ise 62 esir Ankara'ya ulaşmıştı. 28 Temmuz'da ABD temsilcisinin İngiliz makamlarına gönderdiği telgrafında 50 Hint subay ve erin Konya'da, 23 Hintlinin ise Eskişehir'de olduğu bildirildi. Keza 40 İngiliz subay ise Adana'da dizanteriden tedavi görmekte idi. ABD Büyükelçiliği, Adana hastanesinde bulunan İngiliz esirler için ilaç ve gıda yardımı yapmıştır. Aynı zamanda esirler kamplara varır varmaz onlara giysi, ihtiyaç malzemeleri ve para gönderilmiştir. Ayrıca subay ve erlerin isimleri Savaş Bürosuna raporla bildirilerek, yakınları haberdar edilmeye çalışılmıştır²⁶.

İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'nin 11 Temmuz 1916 tarihli resmi mektubunda resmi olmayan kaynaklardan alınan bilginin varlığına değinilerek, Osmanlı Hükümeti'nin, Kut'ül Ammare'deki İngiliz esirlerin listelerini hazırladığı bildirilmiştir. Buna göre en az altı Kut subayının Bursa'da olduğu belirtilmiştir. Bunlar arasında; Tümgeneral W.S. Delamain, Tuğgeneral W. G. Hamilton ve General Townshend ile birlikte İstanbul'a nakledilen Korgeneral H. O. Parr da vardır. Tuğgeneral G. B. Smith Bağdat'ta ve Albay W. W. Chitty, Binbaşı E. F. Bainea ve Yüzbaşı Alfred J. Shakestrast da Afyonkarahisar'da bulunmaktadır²⁷.

Türkiye'deki İngiliz esirlerin durumları ile ilgili hazırlanan raporda da Afyonkarahisar esir kampındaki esir sayıları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu rapora göre, 1916 Eylül ayında

²⁵ TNA, FO, nr. 383/232, 2, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliğine. 11 Temmuz 1916.

²⁶ TNA, FO, nr. 383/232, 2, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

²⁷ TNA, FO, nr. 383/232, 1, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

Kut'ül Ammare'den gelen esirler de dâhil olmak üzere 1916 yılı sonunda Afyonkarahisar'da toplamda 400 İngiliz askeri, 200 civarında Hintli, birkaç Fransız ve Rus esir bulunmaktaydı. Afyon'da Hintliler, Müslüman okulunda kalıyorlardı ve yol yapımında çalışıyorlardı. İngilizler ise Ermeni kilisesine yerleştirilmişlerdi. Esirlerin binaları gerçekten soğuk ve kirli mahallelerdeydi. Yapabildikleri en iyi şey hayatta kalmaktı. Günün en önemli olayı korumalar eşliğinde esirlerden ikisinin kasabaya pazara gidebilmeleriydi. Yollarda çalışmaya gücü olanlar bu işle meşgul oluyorlardı, ancak burada Türk yetkililerin kötü muamelelerine maruz kalıyorlardı²⁸. Kut'ül Ammare'den gelen esirlerin ciddi sıkıntı içinde olduğu ifade edilen raporda, bu esirlerin bazılarının giyecek kıyafetleri olmadığı, akli dengelerini yitirmek üzere oldukları, çoğunun dizanteriye yakalandığı bildirilmektedir²⁹.

Kut'ül Ammare'de esir düşen İngilizler Halep üzerinden Adana ve Bilemedik'e oradan da Afyonkarahisar'a nakledilmekte idiler. Esirlerin nakilleri sırasında bilgi akışını sağlamak amacıyla ABD Büyükelçiliği de durumu takip etmekte idi. Esirlerin nakledildiği yerlerde bulunan konsolosluklar elçiliklerle irtibata geçerek esirlerin güvenlikleri ile ilgili bilgiler aktarmışlardır. Örneğin İngiliz arşiv belgeleri arasında bulunan ve İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'da bulunan ABD Büyükelçiliği'ne gönderilen 203 numaralı büyükelçilik raporunda Halep Konsolosluğu'ndan 13 Haziran tarihli bir telgraf alındığı ve bu telgrafta Kut'ül Ammare'den gönderilen esir İngiliz subayların Halep'e güvenli ve iyi bir şekilde ulaştıkları bildirilmiştir. ABD Büyükelçiliği subayları varış yerine kadar takip etmiş ve Kut'ül Ammare'de esir edilerek Afyonkarahisar'a gönderilen esirlerin isimlerini de Londra Büyükelçiliği'ne iletmiştir³⁰.

Buna göre esirler arasında Çavuş Arthur Dykes, Er Herbert Smith, Onbaşı Albert Pitt, süvari askerleri ve sekiz Hintli asker bulunmaktadır. Yüzbaşı Baylay, Dorling, Carlisle Topçu Birliği; Yüzbaşılar Sanders (Sandes?), Stace, Tomlinson ve Colbeck mühendisleri, öncülerin Yüzbaşısı Burdett ve topçu birlikleri Tuğgeneralı F.W.B. Wilson da Kut'ül Ammare'dedir. ABD Bağdat Konsolosluğu'ndan İstanbul ABD Büyükelçiliği'ne çekilen 26 Haziran 1916 tarihli telgrafta ise şehirde yaklaşık 1000 esirin çok güçsüz veya hasta durumda olduğu bildirilmiştir. Esirlerin sağlıkları ile ilgili bilgilerin de ayrıntılarıyla aktarıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul Amerikan Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne giden raporda kırk İngiliz subayının dizanteriden dolayı hasta olduğu için Adana'daki hastanede kaldığı belirtilmiştir. ABD Büyükelçiliği, hasta askerler için gerekli olan malzemelerin esirlere ulaştırıldığına dair bilgiler aktarmış ve esirlerin ihtiyacı olan ilaçlar ve beslenmeleri için gerekli olan mısır unu, ot

²⁸ *Report on the Treatment of British*, 11.

²⁹ *Report on the Treatment of British*, 12.

³⁰ TNA, FO, nr. 383/232, 2, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

kökü, Liebig bifteği içeriği, sterilize süt, çay, şeker ve kakao gibi malzemelerin esirlere gönderildiğini, bu malzemelerin aynısının Bilemedik, Afyonkarahisar ve Ankara'ya da ulaştırıldığını dile getirmiştir³¹.

Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki esir sayıları değişkenlik arz etmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi de devletlerarasında süregelen misilleme uygulamalarıdır. Öte yandan Osmanlı Devleti, savaş sürecinde rakip devletlere karşı misilleme politikası olarak İngiltere'nin Malta'da bulunan Osmanlı esirlerini tahliye etmemesi üzerine İstanbul'da bulunan İngiliz esirlerin bir kısmını Afyonkarahisar'a göndermiştir³². John Still, "A prisoner in Turkey" adlı kitabında 1918 yılı ilkbaharında Afyonkarahisar'da 120 Rus, 100 İngiliz subay bulunduğunu ifade etmiştir³³.

2) Garnizonun İdaresi ve Esirlerin Durumu

Afyonkarahisar esir garnizonunun bu dönemdeki komutanı Albay Asım Bey'dir. Ancak 1916 senesi başlarında bazı esirlerin kamptan kaçma teşebbüsleri üzerine Asım Bey görevden alınmış yerine Piyade Binbaşı Mazlum Bey atanmıştır³⁴. Mazlum Bey, esirler arasında disiplinli bir asker olarak bilinmektedir. Fakat 1918 senesi başlarında muhtemelen kural dışı tutumlarından kaynaklı olarak Mazlum Bey'in de görevine son verilmiştir³⁵. Mazlum Bey'in yerine bu defa Ziya Bey görevlendirilmiştir³⁶. J. Still'in bildirdiği üzere Ziya Bey'in garnizon komutanı olarak görevlendirilmesi esirler arasında memnuniyetle karşılanmıştır. Zira, Ziya Bey tam bir beyefendi olup, bütün esirlere ılımlı yaklaşmaktadır. Esasen J.Still, Afyonkarahisar esir garnizonunun dört komutanı olduğundan bahseder. Ona göre, ismini zikretmemekle birlikte ilk komutan dolandırıcılık sebebiyle, ikinci komutan Albay Asım Bey ise mahkûmların kaçışı sebebiyle görevden alınmıştır. Garnizonun Üçüncü komutanı Mazlum Bey, dördüncü komutan ise Ziya Bey'dir³⁷.

Esirlerin kampın yöneticileriyle ilgili şikâyetlerini elçilikler aracılığıyla dile getirmişlerdir. Örneğin Afyonkarahisar esir kampında bulunan Yarbay Stewart F. Newcombe'nin, Hollanda Büyükelçisi M. De Willebois'e yazdığı 10 Ocak 1918 tarihli

³¹ TNA, FO, nr. 383/232, 2, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

³² Çelik, *agm.*, 20-21.

³³ Still, *age.*, xviii-xix.

³⁴ Still, *age.*, 145.

³⁵ Mazlum Bey'in görevi devam ederken de hakkında birtakım şikâyetler söz konusu olmuştur. Bu anlamda 8 Kasım 1917'de Karahisar Şube Reisi Hüsnü ve Garnizon Kumandanı Binbaşı Mazlum beylerle, Askeri Hastanenin Hesap Memuru Rahmi Efendi'nin büyük oranda ticaret yaptıkları ve işretle vakit geçirdikleri haber alınmış ve hususta tahkikat yapılması için Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti'nden Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflığı'na telgraf çekilmiştir. *bk.* BOA, DH.ŞFR., nr. 81/84, (23 Muharrem 1336/8 Kasım 1917). Keza aynı konu ve aynı tarihli bir başka belge için *bk.* BOA, DH.EUM.KLH., nr. 3/35, (23 Muharrem 1336/8 Kasım 1917).

³⁶ TNA, FO, nr. 383/529, 1, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilcisine, 12 Şubat 1919, keza *bk.* Still, *age.*, 202.

³⁷ Still, *age.*, 202--203.

mektubunda yaşadıkları problemleri sürekli dile getirmekten mahcubiyet duyduğunu ifade ederek, kampın komutanı ile ilgili şikâyetlerini dile getirmiştir. Newcombe'ye göre Afyonkarahisar kampındaki komutan eğitilmiş biri değildir, rütbesinden dolayı yükseltilmiştir. Eski doğu görüşüne sahip bir adalet ve ceza anlayışını benimsemiştir. Avrupalıları kontrol etmek için çok uygun değildir. Örneğin, Eylül ayında bir Rus askerini falakaya çekmiştir. Askere 240 sopa cezası verilmiş olup, dayanmaya gücü kalmamıştır. Aynı şekilde bir İngiliz çavuşunun da falakaya çekildiğini bildirmiştir. Ancak Newcombe bu askerlerin ceza almalarının sebeplerini belirtmemiştir. Newcombe aynı mektupta İngiliz subaylardan bazılarının kaçmaya teşebbüs etmeleri nedeniyle 7 ay hapis cezasına çarptırılmalarından yakınmıştır. Bu oldukça dikkat çekici bir şikâyettir. Zira kaçma teşebbüsleri hafif bir durummuş gibi yansıtılarak bu suç karşısında aldıkları haklı cezaları şikâyet konusu olarak aktarmaktan kaçınmamışlardır. Hatta bu durumun kendisi ile birlikte iki subayın da başına gelebileceğini bildirmesi de son derece manidardır³⁸.

Öte yandan Afyonkarahisar kampındaki esirler, kamp komutanıyla ilgili şikâyetlerini Hilal-i Ahmer temsilcilerine de iletmişlerdir. Örneğin Yüzbaşı Stilwell'in 29 Nisan 1918 tarihli mektubunda Hilal-i Ahmer Heyetinin kampı ziyaret ettiğine değinilmektedir. Yüzbaşı bu ziyareti şu şekilde aktarmaktadır; “Geçen pazartesi, hepimiz Hilal-i Ahmer Komisyonun gelişiyile ilgilendik, çünkü onların koşullarımızı iyi hâle getirebileceklerini düşündük. Hepimiz koşullarımızın bu sayede iyileşebilmesini umuyoruz. Onlar bilgi topluyor gibi görünüyorlar ki şikâyetlerimizi dinlediler ve gerçekten bu bizim için çok yararlı bir ziyaret oldu. Kamp komutanının işten atılması için bize bir şans sağladı³⁹.”

Türkiye'deki İngiliz esirlerin durumlarına ilişkin yazılan ve İngiliz arşivlerinde bulunan rapora göre, 1916 ve 1917 yıllarında Afyonkarahisar esir kampında yaşandığı ifade edilen bir takım sıkıntılar 1918'den itibaren değişmeye başlamıştır. Bu dönemde esirler kötü muamele görmemişlerdir. Ancak zaman zaman kumandanın rahatsız edici tavırları, mantıksız uygulamaları ve disiplinli tavırlarına maruz kalmışlardır. Raporda garnizon komutanı hakkında şu ifadeler yer almaktadır; “komutan tipik cahil biriydi, sonuçlarını düşünmeden ani düzenlemeler yapıyordu. Bu yüzden aniden sabahın 08.00'inde esirlerden giyinmelerini isteyip içtimaya çağırabiliyordu ve akşamları ışıklar 09.30'da kapanmak zorundaydı. Gün içerisinde hiçbir subay yatağında dinlenemezdi, bu gibi kurallar birkaç gün boyunca uygulanıyordu ve uygulanma imkânı kalmadığında aniden terk ediliyordu. Komutan gece 11.00'de alt kamptaki subayları ziyarete gidiyordu, hepsini ayakta sohbet ederken, Yunan brendisi içerken buluyordu. Bu Türk kuralıslılığının bir başka boyutudur. Afyon'daki kamplar daha önce çok daha kötüydü

³⁸ TNA, FO, nr. 383/452, 1, Yarbaw Stewart F. Newcombe'den M. De Willebois'e, 10 Ocak 1918.

³⁹ TNA, FO, nr. 383/454; Afyon Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

ve resmen tiranlıkla yönetiliyordu. Subaylar kendilerini kötü muameleden ve sağlık eksikliklerinden dolayı kötü hissediyorlardı. Doğal yapıda Türklerin kirliliği açıkça belli oluyordu, sadece irite edici derecede yatıp uzanıyorlardı ve boşa vakit geçiriyorlardı⁴⁰.

Raporda vurgulanan 1918'de kamptaki şartların daha yumuşadığı görüşü aslında Türk tarafının tutumundaki değişiklikten kaynaklanmamaktadır. Zira Afyonkarahisar kampında bulunan esirlere uluslararası hukuk çerçevesinde gayet iyi muamele edilmiştir. Zaman zaman kamp komutanlarının kişisel tutumlarından kaynaklı münferit hadiseler yaşanmıştır. Bu durumda kamp komutanı görevden alınmıştır. Nitekim bununla ilgili değerlendirmeler raporlara da yansımıştır. Örneğin Türkiye'deki İngiliz esirlerle ilgili hazırlanmış raporda özellikle Afyon'da hafif suçlardan bile cezalandırılan (kırbaçlanan) esirlerin olduğu, görevli kişi elinde bir kamçı ile esirleri kontrol etmeye çalıştığı, ancak söz konusu görevlinin daha öncede kayıtlara geçen birçok olumsuz davranışı bulunduğundan Türk hükümeti tarafından 1917 yılının başlarında görevine son verildiği belirtilmiştir⁴¹.

İngiliz arşiv belgeleri dikkatle incelendiğinde 1915-1916 yıllarında gönderilen raporlarda Afyonkarahisar esir kampından olumsuz bahsedilirken, 1917-1918 yılından itibaren bu olumsuz düşüncenin yavaş yavaş dağıldığını ve kamp hakkında olumlu ifadelerin yer aldığını değerlendirmek mümkündür.

Bu anlamda olumsuz olarak dikkat çeken raporlardan birisi, Kerç şehrindeki İngiliz Konsolos Yardımcısı Minas N. Megalos tarafından 3 Temmuz 1915 tarihinde Odessa'dan, İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve Türkiye'deki İngiliz savaş tutsaklarının şartları hakkında bilgiler veren rapordur. Bu rapor "İngiliz savaş esirlerine Türk yetkilileri tarafından yapılan kötü muamele hakkında acil olarak Rusya'daki İngiliz Konsolosluk yetkililerini ve İngiliz hükümetini bilgilendirmek amacıyla" düzenlenmiştir⁴².

İngiliz Konsolos Yardımcısı Minas N. Megalos'un İngiliz dışişlerine gönderdiği bu raporun esası bir İtalyan gemici Anton Bartholomev izlenimlerine dayandırılmaktadır. İtalyan vatandaşı olan Anton Bartholomev, Rus gemisi "Shura"da hizmet etmekte iken söz konusu gemi 29 Kasım 1914'te Karadeniz'de Türk gemisi Hamidiye tarafından batırılmış, mürettebatı esir alınmıştır. Gemi mürettebatı önce İzmit, bilahare Afyonkarahisar'da bulunan esir kampına nakledilmiştir. Nakledilenler arasında Anton Bartholomev de bulunmaktadır. Ancak anılan kişi rahatsızlanmış, Haziran 1915'te İtalyan konsolosunun incelemesi sonucunda oldukça hasta olduğu tespit edilmiş ve hastaneye nakli gerçekleştirilmiştir. Keza iyileştikten sonra ise ülkesine

⁴⁰ *Report on the Treatment of British*, 15.

⁴¹ *Report on the Treatment of British*, 12.

⁴² TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

dönmesine izin verilmiştir. Anton Bartholomev, Afyonkarahisar'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiş burada birkaç gün kaldıktan sonra Türk yetkililerinin izniyle Dedeğaç üzerinden ülkesine dönmüştür. Konsolos Yardımcısı Minas N. Megalos, İtalyan denizci ile kendisinin Shura gemisi çalışanlarından Arseny Svorono tarafından tanıştırıldığını ifade etmektedir. Minas N. Megalos, Anton Bartholomev'in kendisine verdiği bilgilere dayanarak Afyonkarahisar'da tutulan İngiliz savaş esirleri hakkında bir rapor hazırlamıştır.

Bu raporda ilk olarak 6 aydır İzmit'te gözaltına alınan Rus esirlerin, 3 Mayıs'ta Afyonkarahisar'a nakledildiği bilgisi verilmektedir. Keza Çanakkale'de yakalanan Fransız denizaltısı "Zephire"nin mürettebatından 13 Fransız denizcinin de Rus esirler ile birlikte Afyonkarahisar'da aynı binaya nakledildikleri, yine İngiliz denizaltısı E15 mürettebatının da Afyonkarahisar'a gönderildiği bilgisine yer verilmiştir. Rapora göre, bu esirler 18 Mayıs 1915'te Afyonkarahisar'a varmışlardır. Denizaltında görevli 27 İngiliz denizci, 2 komutan ve Çanakkale'deki İngiliz konsolos yardımcısının da aralarında bulunduğu mürettebat ile birlikte diğer esirlerin konulduğu binaya gönderilmişlerdir. Bu mürettebat komutanlar da dâhil olmak üzere 31 kişiden oluşmakta idi. Aralarında komutanın da bulunduğu 5 tanesi savaş sırasında hayatını kaybetmiş idi. Rapora göre; bu denizaltı Çanakkale dolaylarında ilerlerken hasar görmüş ve tamiri için su yüzüne çıktığı anda Türk tarafının bombardımanına maruz kalan denizaltı tamamen tahrip olmuştur. Karaya ulaşan askerler Türkler tarafından esir alınmışlardır. Australia No 2 adlı İngiliz denizaltısı mürettebatı ise kayıp vermeden 28 Mayıs 1915 günü, 31 kişilik mürettebat ve komutanlarıyla birlikte Afyonkarahisar'a nakledilmişlerdir. Aynı gün, 4 Avustralyalı gönül, bir siyahi Senegal askeri, Fransız birliklerine tercümanlık yapan Anton isimli birisi ile iki komutanın da aralarında bulunduğu 19 Fransız asker Afyonkarahisar'da diğer esirlerin bulunduğu yere konulmuşlardır⁴³.

Minas N. Megalos'un raporunda esirlerin yaşam koşullarına da değinilmiştir. Rapora göre; yemekler son derece kalitesiz olup kaynamış buğday zeytinyağıyla karıştırılmaktadır. Ekmek yetersiz, kıyafetler kötüdür. Esirler yerde uyumak zorunda kalmışlardır. Banyo oldukça pahalıdır ve esirlerin parası bulunmamaktadır. Esirlerin egzersiz yapmalarına izin verilmemektedir. Ayrıca Fransız esirlere dostça davranılırken Rus ve İngiliz esirlerden nefret edilmektedir⁴⁴.

Afyonkarahisar ile ilgili benzer bilgiler 1915 yılı ortalarında İstanbul'dan Afyonkarahisar esir kampına gönderilen R. F. Lushington tarafından da verilmektedir. Lushington'un bildirdiğine göre yolculuk sırasında Türk görevliler kendisinin de aralarında

⁴³ TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

⁴⁴ TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

bulduğu esirlere, Afyonkarahisar'dan memnun olacaklarını, yaşamak için güzel evler ve sevimli bahçeler bulunduğunu, futbol oynayabileceklerini, arkadaşlarına mektup yazabileceklerini ifade etmişlerdir⁴⁵. Ancak R. F. Lushington umduklarını bulmadıklarını belirtmektedir. Diğer Türk şehirlerine benzettikleri Afyonkarahisar'a vardıklarında burada evlerin düzensiz olup çamurla sıvandığını, kanalizasyon sisteminin olmadığını ve bütün çöplerin sokağa atıldığını bildirmiştir. Keza Lushington, Amerikan elçisinin birkaç hafta sonra geldiğini o zamana kadar yatak ve elbise bulamadığını da bildirtmiştir. İlk haftalarda banyo yapamadığını, sabun ve havlu bulunmadığını bildiren Lushington şartların ve kaldıkları evin çok kötü olduğunu ifade etmektedir⁴⁶. R. F. Lushington, Afyonkarahisar'daki izlenimlerini aktarırken ancak çalışmalarını hâlinde yiyecek bulabildiklerini vurgular. Lushington bir süre Afyonkarahisar kampında kaldıktan sonra 5 Ekim 1915'te Ankara'ya gönderilmiştir⁴⁷.

1916 ve 1917 yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu hakkındaki önyargılı değerlendirmeler zamanla ve özellikle 1918'den itibaren değişmeye başlamış ve yerini iyimser bir düşünceye bırakmıştır. Türkiye'de bulunan İngiliz esirleri hakkında hazırlanan rapora da yansıyan bilgilere göre bu dönemde Afyonkarahisar iyi bir kamp olarak değerlendirilmektedir. Rapora göre, Nisan 1918'de buradaki esirler 200 civarında idi. Esirler, özgürlüğün tadını işleriyle ve eğlenceleriyle çıkardılar. Yemek pişirme, yıkama, tamir etme ve kampla ilgili diğer görevlerle uğraşıyorlardı. Aylık 5 pounda bir piyano kiralamışlardı, konserler verip dans ediyorlardı. Daha iyisi, subaylar arasındaki iletişime koyulan ambargo kaldırılmıştı. Keza hastalıklar düzenli olarak tedavi ediliyordu⁴⁸.

Keza raporda şunlar ifade edilmiştir; “Türk hükümeti İngiliz subayların iyi bir yere yerleştirildiğini ve konforlarının yerinde olduğunu bildirdi, savaş esirlerinin yaz tatiline gelmiş” bir turist gibi vakit geçirdiklerini söyledi. Yozgat, Kastamonu, Afyonkarahisar ve Gediz gerçekten çok güzeldi, Orta Anadolu'nun dağ manzarası çok güzeldi ve yaz iklimi harikaydı. Maalesef bu harika yaz manzarası kış mevsiminde kalın bir kar tabakası altında kalıyordu, soğuk çok yoğundu, bu yerler deniz seviyesinin üç binden dört bine kadar yüksekideydi, dış dünya ile iletişim (yalnızca Afyon demiryolu üzerideydi), çok zor veya imkansız hâle gelmişti, ve pitoresk (resmedilmeye elverişli) kasabalar, doğulu hisarlarıyla ve vadileriyle, mevsimin korkunçluğuna meydan okuyordu. Şimdi barış zamanıydı. Savaş zamanı bu koşullar altında bir hayatın tahmin edilmesi bile zor – ihtiyaçların eksikliğinden kaynaklanan zorluklara bağlı

⁴⁵ R.F. Lushington, *A Prisoner With the Turks 1915 – 1918*, Bedford : F. R. Hockliffe; Simpkin, Marshall Co., London 1923, 12.

⁴⁶ Lushington, *age.*, 14-15.

⁴⁷ Lushington, *age.*, 16-17, 23.

⁴⁸ *Report on the Treatment of British*, 11.

olarak ve Türklerin kötü yönetimiyle çok zordu. Her kış subaylar kıtlık gibi şeylerle mücadeledeceğini biliyorlardı ve kendi çabalarını zorluyorlardı⁴⁹.

Esir Subaylara göre Bursa'dan sonra en uygun kamp, Afyonkarahisar'dır. Afyonkarahisar kampı Türkiye'deki en düzenli kamplardan biriydi. Ancak yine de birçok probleme sahipti. Örneğin 1918 sonbaharında, burada 100 İngiliz subayı ve 120 Rus vardı. Konaklama için bu sayı çok fazlaydı ve kasabanın kaynakları iyice yetersizleşmişti. Başkente doğrudan demiryolu ile ulaşımı olmasına rağmen, en büyük sıkıntı kış koşulları idi. Zira 1917-1918 kışında subaylar bazı mahrumiyetlerden kurtaramadı. Mesela eksi yirmi derece soğukta yakacak odun bulunamamıştır. Christmas günü bazı genel şeyler yapılmış ise de bu yeterli olmamıştır. Subaylar yemeklerini yataklarında yemek zorunda kalmışlardır, çünkü sadece yataklarının içinde biraz ısınabilmişlerdir⁵⁰.

Öte yandan Esirler bir kampta belli bir süre kaldıktan sonra başka bir kampa geçmek üzere başvuru yapabilmekte idiler. Afyonkarahisar'da kalan esirler daha çok Bursa Üsera Garnizonu'na geçmek için başvuru yapmışlardır. Örneğin Teğmen J. W. Roberts tarafından kaleme alınan 20 Ağustos 1918 tarihli mektupta kamp değişimi için yaptığı talebin kabul edildiğini, bir sonraki değişim için isminin yer aldığını, bu değişimin Ağustos ayında olmasını umduğunu ancak zaman zaman ümitsizliğe düştüğünü ifade etmiştir. Keza Teğmen G. Haggard, R.N.'nin 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda 20 subayın Yozgat'tan daha yeni geldiğini, kendisinin ise Bursa'daki kampa nakledilmesi için komisyona başvurduğunu, isteğinin kabul edileceğine dair umutlu olduğunu çünkü 3 yıldır Afyonkarahisar'da bulunduğunu belirtmiştir⁵¹.

a) Günlük Yaşam

Esirlerin günlük yaşantılarına dair bilgiler esirlerin yazdıkları mektuplardan elde edilmiştir. Bu mektuplar esirler tarafından çıkartılan "Afion Kara Hissar Gazette" adlı gazetede yayımlanmıştır. Söz konusu gazetenin 20 Haziran, 22 Temmuz ve 20 Ağustos 1918 tarihli üç nüshası bulunmaktadır. Ancak The National Archives U.K'da sadece 20 Ağustos tarihli nüshası bulunmaktadır⁵². Gazetenin 20 Haziran ve 22 Temmuz 1918 tarihli nüshaları ise Leeds Üniversitesi Kütüphanesi özel koleksiyonunda bulunmaktadır⁵³.

"Afion Kara Hissar Gazette"sinin 20 Ağustos 1918 tarihli nüshasında yayımlanan esir mektupları esirlerin günlük yaşantılarıyla ilgili ilginç izlenimleri içermektedir. Örneğin Teğmen

⁴⁹ *Report on the Treatment of British*, 14.

⁵⁰ *Report on the Treatment of British*, 15; Still, *age*, xvii.

⁵¹ TNA, FO, nr. 383/454, 1-2, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁵² TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁵³ https://library.leeds.ac.uk/special-collections-explore/30492/phillips_william_watt_addison?query=afion&resultOffset=2 (Erişim tarihi: 28.01.2016).

Du Cane'ın Haziran 1918 tarihli mektubu buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Teğmen mektubunda rutinlerine dair şunları belirtmektedir; “sessiz ve monoton bir hayat sürüyoruz, sabahları 7’de uyanıyoruz, daha sonra güneşleniyoruz ve temizleniyoruz, 8.30’daki kahvaltıdan sonra, evin etrafında dolaşıyoruz, okuduktan, yazdıktan sonra saat 12.30’daki öğle yemeğine kadar değişik işler yapıyoruz. Öğleden sonra balık tutuyor, futbol oynuyor veya yürüyüş yapıyoruz (bu haftada üç kez böyle). Saat 03.30’da çay içiyoruz, daha sonra tekrar bahçede dolaşıyoruz veya dalış yapıyoruz, 5.30’da akşam yemeğimizi yiyoruz, daha sonra kitap okuyor ya da oyun oynuyoruz ve saat 10 gibi yatıyoruz. Perşembe günleri diğer esirleri ziyaret ediyoruz. Bazen onlarla karşılıklı öğle yemeği yiyoruz ve çay içiyoruz. Bazı sabahlar pazara alışveriş yapmaya gidiyoruz”⁵⁴.

Keza Yüzbaşı A.W.M. Budgett’in 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda da gündelik yaşamlarına dair izlenimler yer almaktadır. Yüzbaşı, kaçmayacaklarına dair yazılı izin kâğıdı imzaladıktan sonra kasaba dışına çıkmalarına izin verildiğini, dışarıda kendilerini rahatsız edecek sayıda gardiyan bulunmadığını, kaldığı eve 10 dakikalık uzaklıkta olan tepelerde oturup vakit geçirdiklerini bildirmektedir. A.W.M. Budgett, kayalıklarda güzel bir manzara karşısında oturmanın çok hoş bir duygu oluşturduğunu, sabah saat 9’dan, güneş batımına yarım saat kalana kadar dışarıda kaldıklarını bildirmiştir. Yüzbaşı A.W.M. Budgett mektubunun devamında şunları ifade etmiştir; “yeni evimizde birçok marangozluk işi yaptık ve bu sabah bahçeye kırmızıturp ektim. Eğer yetişirlerse gerçekten yararlı bir katkı olacaktır. Kasabadan tohum alabildiğimiz için şanslıydık, onlar terenin ne olduğunu bilmiyor gibiydiler. 2 kitap sahibinden kitapları için söz aldım, biri meyve üretimi biri de buzağı beslemesi ile ilgiliydi. Umuyorum ki burada daha fazla işe yarar kitap vardır, siz de bana gönderebilir misiniz”⁵⁵?

Yüzbaşı Haughton, 16 Haziran 1918 tarih mektubunda son iki haftadır ılık bir mevsim yaşadığını bu havaların ise İngiliz yazını hatırlattığını belirtmiştir. Komisyonun Mayıs ayında kampı ziyareti sonrasında sabah 9, akşam 6 saatleri arasında şehrin tepesinde oturma izni verildiğini, buna ek olarak üç defa yürüyüş yaptıklarını, pikniğe gittiklerini genel olarak kendilerini çok iyi hissettiklerini bildirmiştir. Meyvelerin gelmeye başladığı, fakat şeker fiyatlarını bu sene çok yüksek olduğunu, Footner ile birlikte bu sene kendi vişne reçellerini yapabileceğinden emin olamadığını dile getirmiştir. Öte yandan bu sıralarda İngiliz esirler arasında çok hafif bir hastalanma baş gösterdiğini bunun sebebinin ise yeni gelen esirlerin yerel ekmeğe alışamamasından kaynaklandığını bildirmiştir. Yüzbaşı Haughton evine döndüğünde bir ilk olarak bir dilim beyaz ekmek yiyeceğini ve ikinci çayı içeceğini özlemle ifade etmiştir⁵⁶.

⁵⁴ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁵⁵ TNA, FO, nr. 383/454, 3. Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁵⁶ TNA, FO, nr. 383/454, 8, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

Afyonkarahisar'da bulunan esir subaylardan Yüzbaşı A. J. Everard'ın ifadeleri de kampta kalan esirlerin durumlarının iyi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Yüzbaşı Afyonkarahisar'da günlük yaşantıları hakkında bilgi verirken, savaş esiri olmalarına rağmen burada gayet hoş zaman geçirebildiklerini, çok sayıda kitabı olduğunu, kampın da makul bir kütüphanenin bulunduğunu belirtmiştir. Yüzbaşı kitap okumanın dışında çeşitli işlerle meşgul olduklarını, hatta Fransızca öğretebileceği bir kişi bulunduğunu, bu kişinin ise kendisine elektrik bilgisi öğreteceğini, bulunduğu durumdan mutlu olduğunu dile getirmiştir⁵⁷.

Yozgat Kampı'nda kalıp Afyonkarahisar'a nakledilen esirler Yozgat ile Afyon kamplarını karşılaştırma çabası içerisine girmişlerdir. Ankara'dan Afyonkarahisar'a nakledilen Teğmen P. N. Edmonds'un izlenimleri buna örnek teşkil etmektedir. Ankara'dan geldikten iki gün sonra 19 Mayıs'ta kaleme aldığı mektubunda Teğmen, Afyonkarahisar'a geldiği için çok mutluluk duyduğunu, bu kasabanın büyük bir kayanın arkasında ve büyük bir kaleye sahip olduğunu, Afyonkarahisar'da Rus, İngiliz ve Fransız esirlerin bir arada yaşadığını, 200 yarda⁵⁸ uzunluğunda egzersiz yaptıkları bir sokağın bulunduğunu bildirmiştir. Afyonkarahisar'ın Yozgat tan daha iyi bir yer olduğunu, kayalıklara gitmelerine izin verildiğini, hava koşulları elverdiği ölçüde kaleye gezintiye çıktıklarını, zaman zaman futbol sahasına gidip orada yürüyüşler yapabildiklerini bildirmiştir. Kasabada bulunan 2 numaralı kampın tren istasyonuna yakın bir konumda bulunduğu, Perşembe günleri burayı ziyaret ettiklerini, bu yüzden bu konuda çok bir şikâyeti olmadığını dile getirmiştir⁵⁹.

Cumartesi günleri pazara gitmelerine izin verildiğini, burada alışveriş yapabildiklerini ancak finansal durumları dikkate alındığında bunun tehlikeli ancak eğlenceli bir oyuna dönüştüğünü vurgulamıştır. Reçel ve yağ ile yapılan kişnişin Yozgat'ta yarı fiyatına iken Afyonkarahisar'da daha pahalı olduğunu, ancak burada da un ve ekmeğin daha ucuz olduğunu belirtmiştir. Hayatlarını sürdürmek için gerekli olan harcamaların hemen hemen aynı olduğunun da altını çizmiştir. Teğmen P. N. Edmonds mektubunun devamında şu satırları yazmıştır “diğer arkadaşlarımda olduğu gibi benim de rahat bir odam var. Yeni yakalanan esirler ile konuşmak çok ilginç, Yozgat ta her şeyden uzak kalmıştık. Lütfen bana çok fazla iğne iplik gönderin gerçekten çok ihtiyacım var. Burada bu işi yaptırmak neredeyse bir avukat görüşmesi ile aynı fiyatta! Lütfen bana nergis ve diğer oda içerisinde yetiştirilebilecek bitkilerin tohumlarını gönderin, kayalıklarda bazı yaban süsenlerini kokladık. Burada bize çok iyi davranılıyor ve bu

⁵⁷ TNA, FO, nr. 383/454, 2. Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁵⁸ 1 yarda=0.9144 metre.

⁵⁹ TNA, FO, nr. 383/454, 3. Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

şartlar altında olabileceğimiz derecede mutluyuz. Burada her şey hakkında söylentiler uçuşuyor, belki düşündüğümüzden daha kısa bir zamanda evde olacağız⁶⁰.

Teğmen McConville, 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda Afyonkarahisar'ı sevdiğini, buranın Yozgat'tan çok daha iyi olduğunu, burada daha özgür davrandıklarını ve Yozgat'a göre daha ucuz olduğunu bildirmiştir. Dört kişilik bir karavanda yaşadıklarını dile getiren teğmen, oda arkadaşlarının 25-27 yıllık saygın bir hizmet sürelerine sahip yaşlı askerler olduğunu, içlerinde en genç kişinin ise kendisi olduğunu dile getirmiştir. Ev arkadaşları arasında güzel bir uyum olduğunu, haftada iki defa futbol oynadıklarını ve genellikle boksa gittiklerini, bu yıl eve boks eldiveni alabilme umudu taşıdığını belirtmiştir⁶¹.

Afyonkarahisar ile Yozgat kampını kıyaslayan subaylardan birisi de Teğmen I M. Soutor'dur. Teğmen 1 Haziran 1918 tarihli mektubunda da Afyonkarahisar'ın Yozgat'tan çok daha iyi olduğuna dair değerlendirmeler yapmıştır. Afyonkarahisar'da daha özgür oldukları, neredeyse her gün gidebildikleri bir pazarının olduğu, burada sık sık yürüyüş yapabildikleri, futbol oynama imkânlarına sahip olduğu ve kış aylarında bir lütuf olan Türk hamamlarını kullanmalarına izin verildiğini, Yozgat'ta iken sıfır derece soğukta banyo yaptıklarını ifade etmiştir. Burada her milletten yaklaşık 300 subay bulunduğunu ve en fazla subayın ise Ruslardan olduğunu dile getirmiştir. Ruslardan çok azının İngilizce bildiğini ve genellikle kendi aralarında vakit geçirdiklerini bildirmiştir. Teğmen kolileri gönderilirken yağ ve çay istediğini de bildirmiştir⁶².

Esirlerin yazdığı mektupları hemen hepsinde kalenin kayalıklarında oturmaktan keyif aldıklarıyla ve burada kendilerini son derece özgür hissettikleriyle ilgili izlenimleri bulunmaktadır. P. N Edmonds 26 Mayıs 1918 tarihli mektubunda Afyonkarahisar'da bulunmaktan çok mutlu olduğunu, burada bulunan kayalıkların büyük bir şans olduğunu, kayalıkların tepesinde XII. yüzyıl kalelerine benzeyen 500 feet⁶³ yüksekliğinde bir kalenin uzandığını, kayalıkların altında görmeye değer bir manzara oluştuğunu, kilim alıp buradan muhteşem şehir manzarasını izlediğini, millerce uzunlukta uzak dağların eteklerinde yılın bu mevsiminde göz alıcı yeşilliklerin yer aldığını, burada bir çok yaban çiçeği ve aromatik otların tatlı kokusuyla temiz bir havanın var olduğunu, Afyonkarahisar'ın sıcak olmasına rağmen sürekli bir esintiye sahip olduğunu belirtmiştir⁶⁴.

⁶⁰ TNA, FO, nr. 383/454, 3. Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶¹ TNA, FO, nr. 383/454, 9, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶² TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶³ 1 feet= 30.48 cm.

⁶⁴ TNA, FO, nr. 383/454, 3. Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

Yüzbaşı Stilwell'in 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda da aynı izlenimler dile getirilmiştir. Yüzbaşı yerel halk ile konuşmalarının yasak olduğunu, aslında halkla konuşmaları hâlinde kendilerini daha özgür hissedeceklerine değinmiştir. Yüzbaşı Stilwell 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda esirler arasındaki ilginç bir çekişmeyi de ortaya koymuştur. Stilwell'e göre, diğer kampta bulunan esirler kendilerinin sahip olduğu şartlardan rahatsızlık duymakta ve gerginlik çıkarmaktadırlar. Zira kendisinin kaldığı bölgede tepenin varlığının onları rahatlattığını, diğer kampta bulunanların tepesi olmadığı için manzara izleyemedikleri, kendi kamplarına ait sokağın sürekli genişlediğini ancak diğer kampın bahçeli ve ağaçlara sahip olması nedeniyle hep aynı ölçüde kaldığını, diğer kampta bulunan esirler, Konsolosun kaldığı bu kampın daha ayrıcalıklı ve iyi koşullara sahip olduğunu düşündüklerini ve buna tepki gösterdiklerini bildirmiştir. Subay "onların bu aşağılamalarını görmek çok acıklı!" ifadelerine yer vermiştir⁶⁵.

Teğmen Stone'un 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda da Afyonkarahisar'da çok güzel bir tepe bulunduğunu ve burada oturup mektup yazdığını, havaların ısınmasıyla birlikte tepenin şehirden daha serin olduğunu, içinde bulunulan zamanda insanların buraya haftalık olarak gelmeye başladığını belirtmiştir. Kendisini çok zinde ve iyi hissettiğini, endişelenmeye gerek olmadığını, kampta bulunan tüm esirlerin hepsinin neşeli olduğunu dile getirmiştir⁶⁶.

Esirlerin kampta müzikle uğraştıkları da görülmektedir. Özellikle Rus esirlerin yaptığı müzikler kampta bulunan İngiliz esirlerin beğenisini kazanmıştır. Örneğin Yüzbaşı F. W. B Wilson'un 17 Haziran 1918'de yazdığı mektubunda Rusların düzenlediği bazı eğlencelerin kamp hayatını renklendirdiğine değinmiştir. Rusların açık hava koro partisi düzenledikleri, müzik bilgilerinin biraz eksik olmasına rağmen çok iyi söylediklerini, bu müzik şölenlerinin her hafta düzenlenmesi için planlama yaptıklarını belirtmiştir. Keza Teğmen I. M. Soutor'un 1 Haziran 1918 tarihli mektubunda da Rusların çok müzikal yaptığından bahsetmiştir. Teğmen Rusların zamanlarının birçoğunu şarkı söyleyerek geçirdiklerini, biraz tuhaf ve acıklı olmakla birlikte çok güzel müzikleri olduğunu ifade etmiştir. Yine Teğmen A. Mills'in 3 Haziran 1918 tarihli mektubunda da Ruslardan duyduğu çok güzel parçalar olduğunu, tepelerde oturduklarında Rusların kendilerine şarkı söylediklerini, yeni kemanların ulaşmasıyla orkestraya katıldığını belirtmiştir. Teğmen D. S. McGhie, 16 Haziran 1918'de yazdığı mektubunda Afyonkarahisar'da bulunan tepeye çıktıklarını, burada Rus esirlerin söylediği şarkıları dinlediğini ve çok beğendiğini, hatta bu şarkıların kendisine Wales gezisinde duyduğu Welsh Choir'i hatırlattığını belirtmiştir⁶⁷.

⁶⁵ TNA, FO, nr. 383/454, 5-6, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶⁶ TNA, FO, nr. 383/454, 9, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶⁷ TNA, FO, nr. 383/454, 9-10, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

İngiliz esirler de müzikle uğraşmışlar ve daha çok müzik grubu oluşturarak çeşitli enstürmanlar çalmışlardır. İstedikleri enstrümanlar kendilerine ulaştırılmıştır. Örneğin Yüzbaşı H. D. Elliot, 20 Haziran 1918'de kaleme aldığı mektupta müzikle uğraştıklarını dile getirmiştir. Hatta sipariş ettikleri çellonun geldiğini, ancak biraz yıpranmış olduğunu, kampta küçük bir müzik grubu oluşturduklarını bildirmektedir. Keza, Yüzbaşı Stilwell'in 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda bir piyano edinmeyi umduğunu, hatta onu çalabileceği bir odaya sahip olmak istediğini özellikle kilise konserleri için bunun harika olacağını, bunu gerçekleştirmeleri hâlinde çok mutlu olacaklarını ifade etmiştir. Yüzbaşı Stilwell isteklerine bir süre sonra ulaşmıştır. Zira 17 Haziran'da beklediği koliler büyükelçilik tarafından gönderilmiş, hatta iki yıl önce Amerikan Express Şirketi tarafından gönderilen koliler de ellerine ulaşmıştır. Bu kolilerin içinde beklemiş olduğu müzik aletleri iki çift keman, bir gitar ve bir flüt de bulunmaktadır. Esirler kamp içinde ve evlerinde müzik yapmaları serbesttir ancak dışarıda müzik yapmaları yasaklanmıştır⁶⁸.

Esirler arasında edebiyatla ve sanatla uğraşanlar bu alanlarda çeşitli çalışmalar yapmayı ihmal etmemişlerdir. Örneğin Teğmen Du Cane'nin Haziran 1918 tarihli mektubunda bu faaliyetler şu şekilde dile getirilmiştir; “Şu sıralar Cosmo Hamilton tarafından yazılmış “A Sense of Humour” kitabı üzerine çalışıyoruz. Bunu gelecek hafta iki veya üç kez sahnelemeyi düşünüyoruz. Bence bu çok büyük bir başarı olacak. Dün konserimiz vardı ve söylediğimiz şarkılar: “the floral dance”, “Land of heart's delight”, “the devout lover”, “the horn is up”, “the epilogue”, “friend of mine” ve “indian lover lyrics”⁶⁹.

Kampta esirler arasında öykü yazarlar da bulunmakta idi. Daktilosu olan esirler bu hususta birbirleriyle yardımlaşmakta idiler. Örneğin kampta bulunan Teğmen A.Shannon, 16 Haziran'da yazdığı mektubunda “Voice in the North” ve “Morning Knowledge”yi yazmak için Yüzbaşı Pass'ın daktilosunu aldığını bu yazdıklarını ailesine göndererek bastırmalarını rica etmiştir. Teğmen A. Shannon kampta yazmak okumak, düşünmek için oldukça vakti bulunduğunu ayrıca çeşitli oyunlar ve satrançla vakit geçirdiğini bildirmiştir. Teğmen, Soul of Bishop'u okuduğunu, ayrıca Scaife adlı bir kamp arkadaşıyla “Put a Little Reality in” adlı bir oyun bulduklarını belirtmektedir. Kampta, havaların güzel olması ve günlerin uzamasıyla birlikte mutlu hissettiklerini, güneş ışıklarının altında kasabanın arkasındaki tepede oturabildiklerini bildirmiştir⁷⁰.

Esirler rutin hayatları içerisinde kaldıkları evlerinin temizliğine de vakit ayırmışlardır. Evleriyle ilgili yaptıkları yenilikleri ve temizliği ailelerine de yazmışlardır. Yüzbaşı Haughton, 16 Haziran 1918 tarih mektubunda hafta boyunca evi boyadıklarını ve evle ilgili düzenleme

⁶⁸ TNA, FO, nr. 383/454, 6, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁶⁹ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷⁰ TNA, FO, nr. 383/454, 7, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

yaptıklarından dolayı çok meşgul olduklarını ifade etmiştir. Evin işini bitirdikleri için Tanrıya şükrettiğini, odaların geniş görünmeye başladığını, lekesiz bir yere sahip olmanın çok güzel bir duygu olduğunu, ev arkadaşı Footner'in de kendisi gibi temizliğe çok düşkün olduğunu ve bu sayede en iyisine sahip olduklarını bildirmektedir.

Keza Teğmen Stuart'ta 17 Haziran tarihli mektubunda çok iyi olduğunu ve evin bakımıyla uğraştıklarını belirtmiştir. Odasının tüm duvarlarını beyaza boyadığını, lila mürekkep ile harika bir etki yarattığını belirtmiştir. Ayrıca bahar aylarında kestikleri odunları kullanarak iplerle beraber tahta çerçeveye yatak gibi mobilyalar yaptığını, ayrıca bir soba, masa, lavabo, koltuk ile kahverengi Condy's Fluid yaptıklarını da belirtmiştir⁷¹.

Esirler arasında kış hazırlıkları günlük rutinlerinin önemli bir parçasını oluşturmakta idi. Kış aylarında ısınma problemlerini çözmek ve ısınma masraflarını daha azaltmak için yaz aylarından itibaren odun tedarikine başlamakta idiler. Nitekim Yüzbaşı Haughton, 16 Haziran 1918 tarihli mektubu buna örnek gösterilebilir. Yüzbaşı bu konuda şunları ifade etmiştir; “Şimdilerde kış için özel odamıza odun kömür almakla çok meşgulüm. Bitirdiğimde çok memnun olacağım çünkü alışveriş günleri yalnızca Pazar ve Pazartesi olduğu için bunu yapmak 4 haftamı alıyor”. Bir diğer örnek ise Teğmen Stuart'ın 17 Haziran 1918'de ailesine yazdığı mektuptur. Teğmen mektubunda mevcut durumda kışın yakmak için odun kömür almakla meşgul olduklarını çünkü kış başlangıcında odun ve kömürün fiyatının hayli arttığını bildirmiştir. Şu an çuval başına odun kömür fiyatının 9-10 lira civarında olduğu odunun ise daha pahalı olduğunu dile getirmiştir⁷².

Afyonkarahisar esir kampında bulunan İngiliz esirlerinin yapmaktan hoşlandıkları en önemli faaliyetlerden birisi de balık tutmaktı. Teğmen D.S. McGhie, 16 Haziran 1918'de yazdığı mektubunda Afyonkarahisar'da iyi olduğunu, balık tuttıklarını, bu faaliyetin kendileri için bir egzersiz gibi olduğunu belirtmiştir. Keza J.F. Roberts'ın, 20 Haziran 1918 tarihli mektubunda yine balık tutmaya çıktıklarını, bazıları ağ atarak olmak üzere çok sayıda balık yakaladıklarını, ikinci gün şanslarının daha iyi olduğunu ve 20 küçük, 200 kadar normal ve 60 tane büyük balık yakaladıklarını belirtmiştir⁷³.

Yüzbaşı F.W.B Wilson, 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda da benzer ifadeleri bulmak mümkündür. Yüzbaşı Afyonkarahisar'da çok iyi olduklarını, şehrin tepesinin muhteşem görüldüğünü, esirlerin zaman zaman balık avlamaya gittiklerini, kendisinin ise yakın zamanda lezzetli bir yemek olan kurbağa yakalamaya çalıştığını, hafif süvari eri Taylor ve Munday'ın da

⁷¹ TNA, FO, nr. 383/454, 8, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷² TNA, FO, nr. 383/454, 8, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷³ TNA, FO, nr. 383/454, 9, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

kendisine eşlik ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bazı hatıratları toplamaya çalıştığını fakat oldukça pahalı olduklarını ifade etmiştir⁷⁴.

Binbaşı Alexander'ın 17 Haziran tarihli mektubunda Afyonkarahisar'da havanın gittikçe iyileştiğini, kampta bazı esirlerin neşeli olduklarını zira İngiltere ile Almanya arasında esir değişimi anlaşmasının gündemde olduğu, bu gelişmenin Osmanlı Devleti'ni de etkileyebileceğini dile getirmiştir. Afyonkarahisar kampında haftada iki defa veterinerlik dersleri verildiğini ve esirlerden beş altı kişinin kurs aldığını, dersin teorik bölümünü öğrenmenin harika olduğunu, ancak uygulama alanının olmamasının eksiklik yarattığı belirtilmiştir. Binbaşı günlük olarak egzersiz yapabildiklerini belirtmiştir. Binbaşı Alexander, Binbaşı Footner'ın kampın iyimserleri arasında yer aldığı, binbaşının geçen yıl bir iddiada bulunarak yılın sonunda evleneceğini öne sürdüğünü ancak görünüşe göre Binbaşı Footner'ın iki şişe viski almak zorunda kalabileceğini dile getirmiştir⁷⁵.

Günlük yaşantı içerisinde esirlerin ailelerinden bekledikleri mektupları almaları ya da bekledikleri kolilerin ellerine ulaşması ayrı bir sevinç kaynağı olmakta idi. Bu sayede aileleriyle iletişimleri sürüyor ve geleceğe dair umutları artıyordu. Örneğin Teğmen A.Mills, 3 Haziran 1918'de ailesine yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır "Sizden üç mektup aldım ve beni ne kadar mutlu ettiklerini tahmin bile edemezsiniz, daha sık yazınız bu sayede iyi dilekelerinizle iyi şeyler umabilirim"⁷⁶.

Örneğin Teğmen Twyman'ın 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda hafta içinde birçok koli aldıklarını kendisine ait kolilerin ise 9 tane olduğunu bu kolilerden dört âdeti ailesinden, iki tanesi A.S.P. adlı bir şirketten, üç tanesi ise 6 Aralık ve 2 Ocak tarihli olup Savaş Komitesi Esirleri fonundan gönderilmiş idi. Teğmen kolilerin hepsinin çok işlerine yaradığı, ihtiyaçlarını karşıladığını, uzun zamandır istediğim pijama, gömlek ve kravatların koliden çıkmasına ayrıca çok sevindiğini bildirmektedir. Teğmen odalarının raflarına kolileri yerleştirdiklerini, odanın manav rafları gibi dolduğunu, bu durumun bir esir için en güzel manzara olduğunu dile getirmiştir. Teğmen çok iyi ve zinde olduğunu dile getirerek mektubunu bitirmiştir⁷⁷.

Keza Yüzbaşı Haughton, 16 Haziran 1918 tarih mektubunda, kampa 112 koliye ek olarak çok sayıda çuval gönderildiğini ve herkesin bu çuvalarda kendine bir şeyler aradığını belirtmiştir. Aynı şekilde Binbaşı J.W. Nelson, D.S.O. tarafından 20 Mayıs 1918 tarihinde kaleme alınan ve gazeteye yansıyan yazıda, kendisine gönderilen koliler yönünden şanslı olduğunu, ailesi tarafından gönderilen kolilerin 27 Ekim, 2 Kasım ve 16 Kasım'da eline

⁷⁴ TNA, FO, nr. 383/454, 10, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷⁵ TNA, FO, nr. 383/454, 10-11, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷⁶ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷⁷ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

ulaştığını, Savaş Komitesi Esirler Merkezi tarafından gönderilen kitapların 16 Kasım'da alındığını ifade etmiştir⁷⁸.

Binbaşı Reilly'in, 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda kampta bazı söylentiler dolaştığını ve bu söylentilerin esirlerin umutlarını artırdığına değinmiştir. Yürüyüş yaptığını ancak ayağındaki küçük kesik nedeniyle yürümekte zorlandığını, günde iki kez banyo yaptığını ve bunun kendisi için mükemmel bir değişiklik yarattığını, çünkü havanın çok ısınmasıyla banyonun eğlenceli hâle geldiğini ifade etmiştir⁷⁹.

b) Ev Koşulları

Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda bulunan esirlerin kaldıkları yerlerle ilgili arşiv kaynaklarına yansıyan veriler yıllara göre değişiklik göstermektedir. Esirlerin Garnizona ulaştığı 1915 yılında kaldıkları yerlerle ilgili şikâyetleri daha fazla iken 1918'de memnuniyetlerini sıklıkla dile getirmeye başlamışlardır. Bu noktada esirlerin yoğunlukla şikâyet ettikleri hususlar evlerin darlığı ve kış koşullarıdır.

Türkiye'deki İngiliz esirlerin durumları ile ilgili düzenlenmiş 1918 tarihli raporda bu anlamda bilgiler yer almaktadır. Raporla göre; esirler istasyon ile kasaba arasında boş evlerde kalıyorlardı, mesafe iki mil kadardı. Bu evler iki grup halindeydi, üst ve alt kamp olarak adlandırılıyorlardı, iyi havada tatminkâr gözüküyorlardı, fakat çok ilkelidiler. Binalar ya çok az mobilyalıydı ya da boştu, alt kampın evlerinin penceresinin camları yoktu ve ısıtma sistemlerinden yoksundu. Fakat 1917 yılının başlarında subaylar kendilerine bir rutin ayarladılar, Türklerin ciddiye almadıkları şeyleri yapmaya başladılar. Evlerinde oyunları ve kitapları vardı, belirli çalışma saatleri vardı, amatör olarak kendilerini yetiştirmeye çalışıyorlardı. Kampın dış kapılarında, sınırlı kriket oynama şansı vardı. Haftada bir kez iki kamplardaki esirler birbirini ziyaret ediyordu, bu da eskort eşliğinde yapılıyordu ve hafta bir defa kasabaya yürüyüşe gidiyorlardı⁸⁰.

Afyonkarahisar'a ait belgeler ve raporlarda en çok yakınılan hususlardan birisi de kalınan mekânların kalabalık oluşu ile ilgili idi. Afyonkarahisar'daki esirlerin ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau'ya gönderdikleri mektuplar buna örnek gösterilebilir. Mektuplarda 1915 yılı sonlarında şehirde yedi İngiliz subayının yaklaşık 5.70 metreye 6.90 metre genişliğindeki evde bir arada yaşadıkları dile getirilmiştir. Diğer iki İngiliz subayı ile iki Fransız subay ise 6 metreye 3.60 metre genişliğinde odayı paylaşmaktadırlar. Evlerdeki bu kalabalık koşullardan şikâyet son 3 veya 4 aydır artmakla birlikte yetkililer bir çözüm bulamak için herhangi bir girişimde

⁷⁸ TNA, FO, nr. 383/454, 1, 8, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁷⁹ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁸⁰ *Report on the Treatment of British*, s. 15.

bulunmamışlardır. Evlerdeki nüfus arttıkça şikâyetler de artmaktadır. Kasım 1915'te Afyonkarahisar'da bir evde dokuz İngiliz subayı ve otuz iki kişinin bulunduğu ifade edilmektedir⁸¹. Kalabalık evlerde kalan esir subaylara mekân bulmakta güçlük çekildiği anlaşılmaktadır. Zira H.J.S adlı bir esirin bildirdiğine göre hâlâ Türk yetkilileri tarafından başka evler bulunamamıştır ve bulunacağına da ihtimal verilmemektedir⁸².

Evlerin kalabalıklığı ile ilgili şikâyetler, Aralık 1915'ten itibaren azalmaya başlamıştır. Örneğin 10 Aralık 1915 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere evlerde konaklayan subaylar Fransızlar tarafından desteklenmiş ve kaldıkları evlere yakın olan geniş evlere taşınmaları sağlanmıştır. Bu şekilde odaların yetersizliği ile ilgili şikâyetler azalmıştır⁸³.

1918 yılına gelindiğinde Afyonkarahisar'daki esirlerin genel olarak ev koşullarından memnun olduklarını dile getirdikleri görülmektedir. Esirler tarafından 20 Ağustos 1918 çıkartılan "Afion Kara Hissar Gazetesi"nde bu düşüncelerini dile getiren mektuplar yer almaktadır. Örneğin Binbaşı J.W. Nelson, D.S.O. tarafından 20 Mayıs 1918 tarihinde kaleme alınan ve gazeteye yansıyan yazıda, binbaşı ailesinin gönderdiği mektuplarında kendisinin nasıl bir evde yaşadığını merak etmeleri üzerine kaldığı evi tarif etmiştir. "Açık bir alanda dört blokluk evdeyiz. Evde 10 subay ve 5 er kalmaktayız; kaldığımız büyük bir oda var ayrıca burada yemek yiyoruz ve her 4 subay için 1 yatak odası ve oturma odası var. Dinwiddy ve benim evim arasında 70 yardalık bir mesafe var"⁸⁴.

Evlerin darlığından kaynaklı olarak bazı yakınmaların daha sonraki yıllarda da devam ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin Yüzbaşı Stilwell'in 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda odaların küçük olması nedeniyle topluluğun kullanımına uygun olmadığı, grup içerisinde herkesin farklı şeyler yapmak istediğini, bu nedenle esirlerin bir evden diğerine taşındıklarını belirtmiştir⁸⁵.

Bu dönemde esirlerin kaldıkları evleri benimsedikleri gözden kaçmamaktadır. Evlerini ve kaldıkları odaları temizleyerek yaşadıkları mekânı daha kalınabilir hâle getirmişlerdir. Örneğin Yüzbaşı I.M.B Entwistle'nin, 27 Mayıs tarihli mektubu buna örnek teşkil etmektedir. Yüzbaşı mektubunda bahar temizliği ile muhteşem bir gün geçirdiklerini, sabah 6'dan öğleden sonraya kadar odalarını yenilediklerini, ayrıca böceklerden kurtulmak için tavanı dezenfekte ettiklerini, ardından duvarları kireç ile yıkadıklarını belirtmiştir. Evin tüm ahşap işlerini yaptıklarını, günün büyük bir kısmını marangozluk işleri ile geçirdiklerini, ertesi gün tüm

⁸¹ TNA, FO, nr. 383/231, 5, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

⁸² TNA, FO, nr. 383/231, 3, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

⁸³ TNA, FO, nr. 383/231, 4, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

⁸⁴ TNA, FO, nr. 383/454, 1, Afion Kara Hissar Gazete, 20 Ağustos 1918.

⁸⁵ TNA, FO, nr. 383/454, 6, Afion Kara Hissar Gazete, 20 Ağustos 1918.

rafları, fotoğraf albümlerini kâğıtla kapladıklarını, bütün bunların ardından odanın sadece 10x8x10 genişliğinde olmasına rağmen gayet eğlenceli bir mekân hâline geldiğini ifade etmiştir. Yaz aylarında havalar elverdiği ölçüde dışarıda uyduklarını kışın ise kolaylıkla ve ucuza ısıtabilecekleri bir odaya sahip olduklarını, sıcak bir odaları olduğu için şanslı olduklarını belirtmiştir. Hatta bir önceki yılın Kasım ayında evde kalan subaylarla birlikte çekilmiş olduğu bir fotoğrafı ve evin çizilmiş bir kopyasını mektubun arasına koymuştur⁸⁶.

Keza Teğmen Burns de 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda ev temizliğinden bahsetmiştir. Sabah 06.00'da kalkarak rutin oda temizliğini yapmaya başladıklarını bütün ahşapları beyaza boyadıklarını ve bu şekilde odanın çok daha temiz ve hoş bir hâle geldiğini bildirmiştir. Bazı subaylar ise evde kaldıkları odalara çeşitli süslemeler yapmışlardır. Örneğin Teğmen A.H. Quins, 29 Nisan 1918 tarihli mektubunda son günlerde çok meşgul olduğunu odasına duvar süsü yaptığını, buffalo boynuzu, eşek derisi gibi geleneksel giysilerle tamamlanan bir süs oluşturduğunu, şefinin kendisine boya kutuları getirdiğini ve bu malzemeleri süslemede kullanacağını belirtmiştir⁸⁷.

Yüzbaşı Everard'ın 23 Haziran 1918 tarihli mektubunda da ev yaşantısıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Yüzbaşı Everard küçük ve ahşap çatısı olan bir evde birkaç kişiyle yaşadığını, serin ve böceklerden uzak olması nedeniyle çatıda uyduklarını, çatının tepesinden hoş bir kasaba manzarasını izleyebildiklerini, odasının penceresinin iki kanatlı olması nedeniyle daha rahat uyuduğunu, kendi odasının bulunduğu tarafta bir balkon olduğunu ve burada okuma yapabildiğini dile getirmiştir⁸⁸.

c) Esirlerin İaşe ve İbate Durumları

Yiyecek

Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda bulunan esirler yiyeceksiz bırakılmamıştır. Ancak savaş koşulları nedeniyle yiyecek sıkıntısı çekilmiştir. Bu durum İngiliz arşiv belgelerine de yansımıştır. Örneğin 1915 yılında Konsolos Yardımcısı Minas N. Megalos'un raporundaki bilgilere göre Afyonkarahisar'daki esirlerin özellikle yemekleri iyi kalitede değildir. Mesela öğütülmemiş buğday kaynatılıp en kötü kalitedeki zeytinyağıyla karıştırılmış ve Hint mısırından yapılmış ½ lbs⁸⁹. Ağırlığındaki ekmeğin yarısı ile günde iki öğün yemek verilmiştir. Bu bağlamda, İngiliz hükümeti, Amerikan Büyükelçisi aracılığıyla, esirlerin şartlarının iyileştirilmesi, özellikle yiyeceklerinin düzeltilmesi konusunda ricada bulunmuştur⁹⁰.

⁸⁶ TNA, FO, nr. 383/454, 4, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁸⁷ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁸⁸ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

⁸⁹ 1 lbs=0.453 kg.

⁹⁰ TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

Minas N. Megalos'un raporu üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey harekete geçmiş, 19 Temmuz 1915'te İstanbul'daki ABD Konsolosu Bay Page'e bir telgraf göndermiştir. Sir Edward Grey yazdığı telgrafta, Afyonkarahisar'daki İngiliz savaş tutsaklarının koşullarının iyi olmadığını güvenilir bir kaynaktan bildirildiğini, özellikle yemeklerinin kalitesi, esirlerin kaldıkları ve uydukları yer, giysilerinin eksikliği ve sadece iki saat gibi kısa süreli egzersiz yapmaya izin verilmesi gibi bilgilerin endişe verici olduğunu ifade etmiş ve İstanbul'daki ABD Konsolosu Bay Page'den Afyonkarahisar'daki tutukluların durumu hakkında mümkün olan en kısa sürede araştırma yapmasını istemiştir⁹¹.

İngiliz Dışişleri Bakanının talebi üzerine Amerikan Büyükelçiliği sefaret sekreteri Hoffman Philip 11 Ağustos 1915'te, İngiliz Dışişleri Bakanlığına bildirdiği raporunda Afyonkarahisar'daki savaş esirlerini beşinci kez ziyaret ettiğini belirtmiştir⁹². Hoffman Philip'in ifade ettiğine göre; yapılan araştırmalarda Afyonkarahisar'da kalan esirlerin yaşam koşullarının hiç de fena olmadığı görülmüştür. Zira ABD Büyükelçiliği sekreterinin belirttiğine göre, esirler şehrin yeterli yaşam koşullarına sahip olmayan mahallerinde kalmaktadırlar ve giysi ve yatak ihtiyaçları vardır. Ancak son zamanlarda, esirlerin koşullarında gözle görülür bir iyileşme olmuştur ve bu koşullar sürekli olarak geliştirilmektedir. Keza ABD büyükelçisi H. Morgenthau'nun eklediğine göre; İngiliz ve Fransız esirler için yeterli para ve ihtiyaç malzemeleri tedarik edilmiştir⁹³. İngiliz makamları bu araştırma için ABD Büyükelçilik Sekreteri Hoffman Philip'e teşekkür etmiştir⁹⁴. Bu sırada ABD Büyükelçiliği Afyonkarahisar'daki esirler için lüks olarak değerlendirilebilecek tütün ve çikolata göndermiş, esirler ise bundan dolayı ABD Büyükelçiliği'ne teşekkür etmişlerdir⁹⁵.

Öte yandan İstanbul'daki ABD temsilciliği esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu meyanda esirlerin ihtiyaç duyduğu malzemelerin temin edilmesi için bir çalışma başlatmıştır. 1916 yılı Temmuz ayında Afyonkarahisar'daki esir İngiliz askerlerden bir kısmı ihtiyaçlarını ABD Büyükelçiliği'ne bildirmişlerdir. İstanbul'daki ABD konsolosu Mr. Page 3 Ağustos 1916'da, ABD Büyükelçilik Sekreteri Philip Hoffman'a, Afyonkarahisar'a iletileceklerin listesinde yer alan malzemelerin fiyat listesini ve bunları temin etmek için gerekli olan parayı tespit etmesini istemiştir. Philip Hoffman esirlerin isteklerini karşılamak için 62 pound 10 şiline ihtiyaç bulunduğunu bildirmiştir. Bununla ilgili

⁹¹ TNA, FO, nr. 383/92, Sir Edward Grey'den ABD Konsolosu Page'e, 19 Temmuz 1915.

⁹² TNA, FO, nr. 383/92, ABD Büyükelçiliği Sefaret Sekreterinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Ağustos 1915.

⁹³ TNA, FO, nr. 383/92, 2, Hoffman Philip'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Ağustos 1915.

⁹⁴ TNA, FO, nr. 383/92, İngiliz Dışişleri Bakanlığında Hoffman Philip'e, 25 Ağustos 1915.

⁹⁵ TNA, FO, nr. 383/231, 4, H. J. S. den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

yazışmalardan anlaşıldığı üzere ihtiyaç duyulan malzemelerin temini için gerekli olan 62 pound 10 şilin, İngiliz İnsani Yardım Fonu tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır⁹⁶.

Cemiyetlerin yardımlarına ek olarak Afyonkarahisar'daki esirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi için aileleri tarafından da 300 pound yardım toplandığı anlaşılmaktadır. Aileler, esirler için topladıkları bu para ile onların Noellerinin daha keyifli geçmesini amaçlamışlardır. Bu bağışın İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in de önerisi üzerine ABD Büyükelçiliği Sekreteri Hoffman Philip'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu para ile Hoffman Philip, İstanbul'daki güvenilir firmalardan esirler için Christmas hediyesi alışverişi yapacaktır. Esasen 1915 yılı Noel'inde de esirlerin ihtiyaçları tespit edilmiş ve İngilizler, Türkiye'deki savaş esirlerine "Christmas sepetleri" göndermişlerdir⁹⁷.

Afyonkarahisar'daki savaş esirlerinin İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne gönderdikleri ihtiyaç listelerine bakıldığında savaş şartlarında oldukça lüks yiyecekler istedikleri gözden kaçmamaktadır. Durumu daha iyi değerlendirmek açısından bu listeleri vermek yerinde olacaktır. Örneğin Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren R.N'nin ihtiyaç listesinde yer alan yiyecekler şu şekildedir; yarım domuz budu veya tam küçük domuz budu, bir meyveli kek (ortalama 3 lbs ağırlığında), 1 lbs kaliteli çay, iki şişe Porto şarabı, (eğer ulaşılamazsa biraz iyi şarap), 2 lbs çikolata, 3 lbs kavanoz çilek reçeli, iki konserve koyu süt, bir kutu pötibör bisküvi, 3 lbs ağırlığında (ya da başka iyi bisküvi).

1/5 Norfolk Alayından Yüzbaşı Coxon'un listesinde ise çay, reçel, marmelat, peynir, şeker, domuz pastırması bulunmaktadır. A.E2H.M Denizaltısı Teğmeni Geoffrey Haggard R.N'nin yiyecek listesinde ise yine çay, peynir, yağ, konserve, meyve, kavonozlanmış et, sardalye, tatlı bisküvi, peynirli bisküvi yer almaktadır. Teğmen Sir Robert J. Paul, Bart, ise pipo, çay, tütün, kavonozlanmış et (eğer iyi durumda ise), marmelat, reçel, konserve süt, konserve Hollanda tereyağı istemiştir. Worcestershire Alayı Teğmeni John L. Stone, limon tozu, çay sipariş etmiştir. 103. Mahratta Hafif Piyade Tugayı Yüzbaşısı H.G. Brodie, Tütün, reçel, marmelat, peynir, kakao, bisküvi talep etmiştir. 5. West Riding Alayı Yüzbaşısı H.P. Dyson, bisküvi kutusu, biraz reçel (mümkünse çilek), et olarak dil veya haşlanmış yabandomuzu konservesi, Binbaşı H.L. Reilly domuz budu, marmelat, peynir, çikolata, konserve süt, çay, kakao isteğinde bulunmuştur. Keza, 6. Doğu Yorkshire Alayı Teğmeni John Still, tütün (çok miktarda), reçel, peynir, sardalye, marmelat, kavonozlanmış et, sade bisküvi, Dorset Yeomanry

⁹⁶ TNA, FO, nr. 383/220, Mr. Page'den Philip Hoffman'a, 3 Ağustos 1916.

⁹⁷ TNA, FO, nr. 383/220, Mr. Page'den Philip Hoffman'a, 3 Ağustos 1916.

Alayından Yüzbaşı A.D. Pass ise domuz budu, marmelat, reçel, konserve et, konserve dil eti, konserve, yağ, peynir vb. gibi yiyecekler talep etmiştir⁹⁸.

Savaş döneminde zaman zaman yiyecek sıkıntısı çeken esirlerin bu sıkıntıları sürekli olmamıştır. Ailelerinden ve çeşitli derneklerden kendileri için gönderilen yiyecek kolileri her zaman ellerine ulaşmıştır. Yiyecek ve giyecek kolilerinin gelmesi esirler için ayrı bir mutluluk kaynağı olmuştur. Örneğin Teğmen G.Haggard, R.N. 20 Mayıs 1918 tarihli mektubu esirler tarafından çıkarılan “Afion Kara Hissar Gazetesi”nde yer almıştır. Teğmen mektubunda 3 ayda 7’si evinden geri kalanları ise Avustralya Kızıl Haçı, “The Ladies Navy Emergency League”den gönderilen toplam 21 kolisi bulunduğunu ve aynı zamanda içinde yaklaşık 1,5 kg. tütün bulunan bir koliye daha sahip olduğunu bildirmiştir. Esir, “mutluyum ki reçel ve çay gibi lüks ürünleri ile beslenmemizde büyük bir değişiklik oldu. Korkarım ki ilk gün kolileri açtığımızda hepsini yedik”⁹⁹.

Keza Teğmen J.W. Roberts R.N.R. 20 Mayıs 1918 tarihli mektubunda ise 21 Şubat tarihli son mektubunu bir hafta önce aldığını ve bu sürede kendisine birinde sabun ve dezenfektan bulunan 4 koli daha ulaştığını bildirmektedir. Şişelerden birisinin kırıldığını fakat bir paket bisküvi haricinde hiçbir malzemeye zarar gelmediğini, çay ve süt tozu tabletlerinin ve tütünün onu çok mutlu ettiğini belirtmiştir. Çok uzun zamandır tütünün ulaşmasını beklediklerini ifade eden Teğmen J. W. Roberts R.N.R. sözlerine şu şekilde devam etmiştir; “şu an keyifle ilk sigaramı içmenin mutluluğunu yaşıyorum. İkidenden fazla koli yüklü kamyonun daha gelmesi gerekiyor böylece biz de bir kırmızı mektup günü daha yaşayabileceğiz. Ben kendiminkini aldığım için mutluyum, koliler geldiğinde kampımızdaki eğlenceyi görmeliydiniz. Herkes kendi ismini ve numarasını arıyordu. Şanslı biri tam 20 koli aldı”¹⁰⁰.

Esirler iâşe durumlarıyla ilgili sıkıntılarını elçilikler aracılığıyla duyurmaya çalışmışlardır. Örneğin Afyonkarahisar esir kampında bulunan Yarbay Stewart F. Newcombe’nin İstanbul’daki Hollanda Büyükelçisi M. De Willebois’e yazdığı 10 Ocak 1918 tarihli mektubunda kampta iâşe durumuyla ilgili problemleri dile getirmiştir. Newcombe’nin belirttiğine göre Afyonkarahisar’da bulunan esir subaylar oldukça tedirgin durumdadır. Çünkü yaşantıları gittikçe zorlaşmaktadır. İhtiyaç duydukları malzemeleri vesika bedeli üzerinden değil market fiyatıyla almak durumunda kalmaktalar. En temel ihtiyaç maddesi olan ekmeği de market fiyatıyla almak zorunda olduklarını ifade eden Yarbay Newcombe, her esirin yemek yapmak için 150 kilo oduna ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. Özel odalar için ise kişi başı aylık 75 kilo oduna ihtiyaç duyulmaktadır. Bir kilo odunun fiyatı 4 kuruş, mumlar ise 18

⁹⁸ TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği’nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page’e, 27 Temmuz 1916.

⁹⁹ TNA, FO, nr. 383/454, 1, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁰⁰ TNA, FO, nr. 383/454, 1, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

kuruştur. Yağ bulunmamaktadır. Mobilyalar oldukça kaba olup, iyi yatak, pişirme kapları, tabaklar ve çatal bıçak takımı her bir subay için asgari derecededir. En ucuz çorba aylık 10 litrenin altındadır. Çekleri bozdurmak oldukça güçtür. Amerikan Express şirketi yalnızca basılı formlar hâlinde olanları almaktadır ve Afyonkarahisar'da basılı formlar bulunmamaktadır. Vesika bedellerinde sorunlar yaşadıklarını ifade eden Newcombe, buna karşılık Mısır'daki Türk esirlerin karşılıksız yakıt ve aydınlatma imkânına sahip olduğunu, çeklerini hızlı ve garantili bir şekilde nakde dönüştürdüklerini ancak kendilerinin ise ihtiyaçları için çok miktarda para ödemek zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Newcombe mektubunda, yaşadıkları bu durumun yetkili kişilere bildirilmesi için Hollanda Büyükelçiliği'nden yardım istemektedir. O, Hollanda Büyükelçiliği'nin yetkilileri bilgilendirmek hususunda yardımcı olabileceğini kendilerinin esirlere yardımcı olmak için aralıksız süren çalışmaları için minnettar olduklarını ve aşılması gereken birçok zorluk olduğunu farkında olduklarını dile getirmiştir¹⁰¹.

Giyecek

Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda kalan esirlerin önemli ihtiyaçlarından birisi de giyeceklerdi. Giyecek ihtiyaçları ABD Büyükelçiliği aracılığıyla esirlere ulaştırılmakta idi. İngiliz arşiv kayıtlarında bulunan Minas N. Megalos raporuna göre esirler kötü giysiler giymekte, yerde uyumaktadırlar¹⁰². Osmanlı arşiv kayıtlarında ise esirlerin giyecekleriyle ilgili ciddi sıkıntılar yaşamadıklarını, kundura ve kaputlarının oldukça yeni ve temiz olduğu¹⁰³, esirlere ABD Büyükelçiliği tarafından giyecek, iç çamaşırı gibi eşyalar gönderildiği ifade edilmektedir¹⁰⁴.

Esirlerin ihtiyaç duyduğu en önemli giyim malzemesi ayakkabı idi. Bu ihtiyaç bütün esir kamplarında yaşanmakta idi. Örneğin Çankırı'daki C.P.O. Abbot'un ailesine yazdığı mektupta kampta bulunan herkesin bota ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir¹⁰⁵. Keza Afyonkarahisar esir kampında bulunan H.J.S.'den Morgenthau'ya gönderilen mektupta da esirlerin ayakkabı hususunda sıkıntı çektikleri dile getirilmiştir. Bunun üzerine ABD Büyükelçiliği esirlerin giysi ihtiyaçlarını karşılamak için harekete geçmiş ve Afyonkarahisar'a çık sayıda yardım kolisi göndermiştir. H. J. S 10 Aralık 1915 tarihli mektubunda daha evvel esirlere gönderilen giysilerin tam takım olarak ulaştığı ve kişilerin istediği gibi olduğu dile getirilmiştir¹⁰⁶.

Ayakkabı ihtiyacının artması bazı söylentileri de beraberinde getirmiştir. Örneğin 15 Kasım 1915 tarihli belgeye göre İngiliz esirlere 40 çift bot gönderilmiş ancak bu botlar esirlere

¹⁰¹ TNA, FO, nr. 383/452, s. 1, Yarbey Stewart F. Newcombe'den M. De Willebois'e, 10 Ocak 1918.

¹⁰² TNA, FO, nr. 383/92. Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

¹⁰³ Oran Arslan, *age.*, 111.

¹⁰⁴ Özçelik, *age.*, 115.

¹⁰⁵ TNA, FO, nr. 383/231, s. 2, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹⁰⁶ TNA, FO, nr. 383/231, s. 4-5, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

ulaşmamıştır. Söz konusu 40 çift botun ulaşmadığı söylentisi esirlerin şikâyetlerini artırmıştır. Esirler, kolilerin denetlenmesinin ardından kutuların muntazam bir şekilde paketlenmemesi nedeniyle iletim sırasında kaybolduklarını düşünmektedirler¹⁰⁷. Zira doğru paketlenen botlar esir denizci askerler tarafından teslim alınmıştır. Bunun üzerine Afyonkarahisar'da bulunan esirler havalanın soğuk olması sebebiyle önemli bir ihtiyaç olarak görülen botu satın almayı düşünmüşlerdir. Afyonkarahisar'daki tüm İngiliz esirlere bot satın almayı planlayan esirler, çifti 50 kuruşa 33 Türk botunu 16 pounda almayı düşünmüşlerdir. Zira belgeye göre 3 Aralık'ta gerçekleşen bir cenaze töreninde bazı esirlerin çıplak ayakla karda ve buzda yürüdükleri görülmüş, ayakkabı alınması için gereken paranın subaylar arasında toplanması kararlaştırılmıştır. Subayların ödeme kesintilerinin devam etme ihtimaline karşılık eldeki mevcut paranın bot alımı için kullanılmasına karar verilmiştir. Kasım ayında kaybolan 40 çift bot bulunamamıştır¹⁰⁸.

ABD Büyükelçiliği esirlerin giyecek ihtiyacını karşılamak için onlardan ihtiyaç listesi istemiştir. Afyonkarahisar Garnizonu'nda bulunan bazı subaylar da ihtiyaçları olan giyecekleri bir liste hâlinde talep etmişlerdir. Bu listeler şu şekildedir; Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren R.N, bir çift pijama, iki çift kalın çorap, iki kalın yelek, iki adet kalın pantolon, bir çift yün eldiven, bir adet kalın yün atkı, bir çift askı, bir çift bağcıklı kanvas ayakkabı, yarım düzine mendil talep etmiştir. H. M denizaltısı A.E.2 Teğmeni Geoffrey Haggard R. N. çorap ve mendil, Worcestershire Alayı Teğmeni John L. Stone ise 12 mendil, 6 çift çorap, 2 çift pijama, 2 kravat, 2 düşük yakalı gömlek, 1 çift yatak odası terliği, 2 banyo havlusu, bir çift yürüyüş ayakkabısı ve gri fanila takımı talep etmiştir. 5. West Riding Alayı Yüzbaşısı H. P. Dyson, 6 mendil, 2 çift ince çorap, Binbaşı H.L. Reilly R. F. C., 2 çift pijama, 1 çift kalın eldiven, 1 kalın yün atkı, pantolon askısı, yelekler, 4 çift çorap, yakalı gömlekler, 2 Türk havlusu istemiştir. 6. Doğu Yorkshire Alayı Teğmeni John Still ayakkabı köselesi, Yüzbaşı A. D. Pass ise 11 inç¹⁰⁹ ölçüsünde 4 çift çorap, zayıflar için 2 çift kalın iç çamaşırı, 5 çift gömlek, 2 kolera kemeri; 1 çift kalın pijama, 15 inç 4 yumuşak kuşak; 1 çift kalın eldiven; 1 kalın şapka; 2 kalın yelek; 1 çift kalın bot 10 beden; boks eldiveni talep etmiştir¹¹⁰. Esirlerin bu talepleri ABD Büyükelçiliği tarafından karşılanmıştır.

Öte yandan çeşitli kanallarla gönderilen giyecek kolileri esirleri oldukça mutlu etmekte idi. Örneğin Teğmen C. Chitty'nin, ailesine yazdığı 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda, bir önceki yıl yaz mevsimi için ailesi tarafından gönderilen ve oldukça geç ulaşan kıyafetlerin yaz

¹⁰⁷ TNA, FO, nr. 383/231, s. 1, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹⁰⁸ TNA, FO, nr. 383/231, s. 1, H. J. S. den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹⁰⁹ 1 inç=2.54 cm.

¹¹⁰ TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği'nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'e, 27 Temmuz 1916.

mevsiminde olmaları nedeniyle oldukça işe yaradığını bildirmektedir. Keza Yüzbaşı Dyson, 20 Haziran 1918'de pijama ve çoraplardan oluşan bir koli aldığını ailesine bildirmiştir. Yüzbaşı Atkins, ise ailesine gönderdiği 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda bir uyarı yaparak kıyafetleri gönderirken kolilerin dışına kolinin içinde ne olduğunu belirtmemeleri gerektiğini bildirmiştir¹¹¹.

İngiliz yetkili makamları esirlerin giyecek ihtiyacını karşılamak için ciddi bir çaba içerisine girmiş ve İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği aracılığıyla esirlerin giyecek ihtiyaçlarını tespit ederek mümkün olan en kısa sürede ulaştırmaya çalışmıştır. Örneğin İngiliz Savaş Ofisi Esirler Sekreterliği, Savaş Komitesi Esirler Genel Sekreteri O'Reilly'in 11 Eylül 1918'de Hollanda Sefareti temsilcisi Bommel'e gönderdiği resmi mektupta, öncelikle İngiliz esirleriyle ilgili gözlemlerini ve onların ihtiyaç duydukları malzemeleri aktaran 17 Ağustos 1918 tarihli mektubu için teşekkür etmiştir. Bilahare Afyonkarahisar'daki İngiliz esirler için İstanbul'dan herhangi bir kışlık giysi alınıp alınmadığına dair bir bilgileri olmadığını, İskenderiye'den esirlere gönderilmek üzere gemiye yola çıkacak paketlerin sevkiyatının ise kesin olmayan bir tarihe ertelendiğini, bu sebeple kışlık giysilerin mevcut durumda İsviçre üzerinden gönderileceğini bildirmiştir. Bu paketlerin gönderilmesinde herhangi bir erteleme olmaması için ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını ve paketlerin zamanında ulaşacağını umduğunu, bu sayede gelecek kış esirlerin sıcak tutan giysilerle rahat edebileceklerini belirtmiştir¹¹².

Diğer İhtiyaçlar

Esirlerin yiyecek ve giyecek ihtiyaçları dışında kişisel bakımları için ihtiyaç duydukları malzemeler de bulunmaktadır. Bu malzemeler genellikle ABD Büyükelçiliği aracılığı ile esirlere ulaştırılmıştır. Esirler bu ihtiyaçlarını büyükelçiliğe yazarak temin etmeye çalışmışlardır. Esirlerin ABD Büyükelçiliği'ne gönderdikleri ihtiyaç listelerinde kişisel bakımlarıyla ilgili çok sayıda malzeme bulunmaktadır. Örneğin Kıdemli Yüzbaşı C. H. Warren R.N bir paket tuvalet kağıdı (16 inç), kauçuk sıcak su şişesi (bel 35,5 inç), yarım düzine mendil, diş fırçası, tuvalet sabunu, H.M.A.E.2 Denizaltısı Teğmeni Geoffrey Haggard R. N. mendil, Worcestershire Alayı Teğmeni John L. Stone, 12 mendil, 2 banyo havlusu, sünger, tırnak makası, sabun, diş fırçası ve diş tozu, fırça ve tarak, 5. West Riding Alayı Yüzbaşısı H. P. Dyson, 1 kutu sabun, diş macunu ve fırçası, 6 mendil, Binbaşı H.L. Reilly R.F.C. 2 Türk

¹¹¹ TNA, FO, nr. 383/454, 11-12, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹¹² TNA, FO, nr. 383/454, O'Reilly'den Bommel'e, 11 Eylül 1918.

havlusu, tırnak makası, tuvalet sabunu, diş macunu, tıraş sabunu, sünger, 2 paket tuvalet kağıdı, Yüzbaşı A.D. Pass, sabun, 2 paket tuvalet kağıdı talep etmiştir¹¹³.

Esirlerin en önemli ihtiyaçlarından birisi de banyo idi. Sıcak bir banyo yapmalarına izin verilmekle birlikte bu hizmetin oldukça pahalı olduğu ifade edilmektedir. Esirlerin paralarının oldukça sınırlı olduğu düşünüldüğünde bu ihtiyacı karşılamak ilk başlarda oldukça zordur. Öte yandan esirlerin dışarıda zaman geçirme ve yürüme ihtiyaçları da karşılanmakta idi. İngiliz arşiv belgelerine yansıdığına göre 1915 yılında günde iki saat yürümelerine izin verilmektedir, geri kalan tüm zamanlarını içeride geçirmektedirler¹¹⁴. Ancak bu şartlar ilerleyen yıllarda yumuşamış, 1918'e gelindiğinde esirler özellikle yaz aylarında zamanlarının büyük bir kısmını dışarıda geçirmişlerdir.

Esirlerin diğer ihtiyaçları onların ilgi alanlarına göre de değişmekte idi. Bu husus dikkate alındığında esirlerin en çok istediği ihtiyaçlardan birisi de kitap ve dergilerdi. Örneğin 14 Eylül 1916 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Amerikan Büyükelçiliği'nin 23 Haziran tarihli ve 323 sayılı notu ile İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, Türkiye'deki İngiliz esirler için çeşitli kitap ve romanlar talep edilmiştir. Afyonkarahisar'da esir İngiliz Kıdemli Yüzbaşı C.H.Warren tarafından talep edilen kitapların listesi 23 Haziran 1916'da mektupla birlikte gönderilmiştir¹¹⁵.

Bunun üzerine ABD Büyükelçiliği'nin girişimleriyle Avrupa başkentlerinde Türkiye'de bulunan İngiliz esirler için kitap kampanyası başlatılmıştır. 11 Ekim 1916 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere ise birçok Avrupa başkentindeki Amerikan Büyükelçiliği tarafından İngiliz savaş esirleri için kitap ve eğitim materyali toplanmıştır. Özellikle Bay Gerard ve çalışanlarının çabaları ile İngiliz esirleri adeta "hediyelere ve kitaplara boğmuşlardır". İngiliz tarafı bu durum karşısında memnuniyetini belirtmiş ve bu tür yardımların mümkünse devamını beklediklerini bildirmişlerdir¹¹⁶.

Esirler ailelerine yazdıkları mektuplarda kitap isteklerini dile getirmişlerdir. Örneğin Teğmen C.Chitty, 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda Eğitim bölümünden bazı kitaplar aldığını, Smiths aracılığıyla kendisine yeni kitaplar göndermelerini umduğunu, buldukları esir kampında yeni kitaplara çok fazla ihtiyaç duyduklarını bildirmiştir¹¹⁷. Bununla birlikte resme ve çizime meraklı olanlar da çeşitli malzemeler talep etmişlerdir. Örneğin Yüzbaşı A.D. Pass,

¹¹³ TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği'nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'e, 27 Temmuz 1916.

¹¹⁴ TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

¹¹⁵ TNA, FO, nr. 383/241, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 14 Eylül 1916.

¹¹⁶ TNA, FO, nr. 383/241, British Prisoners of War Book Scheme, 11 Ekim 1916.

¹¹⁷ TNA, FO, nr. 383/454, 11, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

yapboz; boya kutusu; 2 taslak kitabı; boş not defteri; çizim kalemi; tutkal, kitaplar, romanlar ve moda dergileri talep etmiştir¹¹⁸.

d) Esirlerin Ekonomik Durumları

Esirlerin ekonomik durumlarını idame ettirmelerini sağlayan en önemli gelir kaynakları maaş ödemeleri idi. Bunun yanında elçiliklerden, yardım cemiyetlerinden ve ailelerinden gelen yardımlar da onların geçimlerini sağlamalarında yardımcı oluyordu. Esirlere ödenmesi gereken maaşlar uluslararası hukuka göre yapılıyordu. Ailelerinden veya hükümetlerinden gelen yardımlar ise Hilal-i Ahmer aracılığıyla esirlere ulaştırılmakta idi. Bu dönemde İngiltere ile ilişkiler kesildiği için İngiliz esirlerin yaşadığı ekonomik zorluklar öncelikle ABD Büyükelçiliği aracılığıyla ve bilahare Hollanda Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiltere'ye iletilmiştir¹¹⁹.

Maaş

Esirlerin hukukunu düzenleyen uluslararası anlaşmalara göre savaş sırasında esir bulunan subaylara esir bulunduğu ülkenin yönetimi tarafından rütbelere göre maaş ödenmek zorunlu idi. Bu uygulama Osmanlı Devleti için de geçerli idi. Osmanlı Devleti esirlerle ilgili Lahey sözleşmesini imzalamış ve bir üsera talimatnamesi hazırlayarak esirlerle ilgili uygulamalarını buna göre şekillendirmiştir. Ancak savaş koşulları nedeniyle ödemelerde zaman zaman aksaklıklar yaşanmış, bu durum esirlerin şikâyet etmesine neden olmuştur.

Bununla ilgili örnekler hem İngiliz arşiv belgelerinde hem de Osmanlı arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Bu anlamda Harbiye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 5 Eylül 1915 tarihli yazıda Afyonkarahisar Üsera Garnizon Kumandanlığı'ndan konuyla ilgili alınan 28 Eylül 1915 tarihli yazıya göre bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere esirlere günlük (600-700 kuruş yani) 4 veya 4,5 şilin civarında tahsisat verileceği ancak bu rakamın esirlere yeterli olmayacağı, durumun gerekirse İngiltere Hükümetine bildirilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹²⁰.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş koşulları ödemeleri zorlaştırdığı gibi zaman zaman da maaş ödemelerinde indirimle gidilmesine sebep olmuştur. Bu anlamda İngiliz arşivinde yer alan 15 Kasım 1915 tarihli bir belge, maaş ödemelerindeki aksaklıklara örnek teşkil etmektedir. Türk Hükümeti tarafından Afyonkarahisar'daki esir İngiliz subaylara sadece Eylül-Ekim 1915'te yani son iki ayda günlük 4 şilin oranında ücret verildiği yani almaları gereken paranın yarısını alabildikleri ifade edilmiştir. Hatta 10 Ekim'de bu miktar üzerinden %10'luk bir indirimle gidilmiş, 14 Kasım'da ise %20'lik bir indirim daha yapılarak günlük

¹¹⁸ TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği'nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'e, 27 Temmuz 1916.

¹¹⁹ TNA, FO, nr. 383/454, O'Reilly'den Bommel'e, 3 Eylül 1918.

¹²⁰ Çelik, *agm.*, 33-34.

ödeme miktarı 4 şilinden daha da aşağı düşürülmüştür. Türk yetkilileri tarafından bu indirimin gerekçesi olarak İngiliz subayların, Mısır'daki esir Türk subayları ile aynı oranda ücret almaları gerektiği gösterilmiştir. Esirlerin ifadelerine göre mevcut şartlarda, İngiliz subayların verilen ödenekle yaşaması imkânsızdır. Esirler bu durumdan şikâyet ederek, Türk hükümetinin, Türk ordusundaki subaylara ödenen rakamlara eşit miktarda ödeme yapmasını ve son iki aylık ödemeleri tekrar yapılmasını talep etmişlerdir¹²¹.

Öte yandan İngiliz esirler, subaylara ödenmesi gereken maaşlar hususunda bir ayrımcılık olduğunu dile getirmişlerdir. Onlara göre; Fransız ve Rus esir subaylara kendilerinden daha fazla ve hatta Türk ordusundaki subaylar ile eşit miktarda maaş verilmektedir¹²². Örneğin H.J.S.nin 5 Aralık 1915'te ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya gönderdiği belgede Rus ve Fransız esirlerin son dört aylık dönemde maaşlarının yarısını alabildiklerini, İngiliz esirlere ise sadece günlük 4 şilin ödeme yapıldığını bildirmiştir¹²³. Ayrıca ödeme tarihinin belirsizliği konusunda da şikâyetler olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta esirler şikâyetlerini ABD Büyükelçiliği'ne iletmışlerdir. Esirlerin ifadelerine göre; bir rütbelinin günlük 600 kuruş aldığı, bu miktarın yiyecek, konaklama, ısınma, aydınlanma, su ve diğer yaşam harcamaları için yeterli olmadığı bu konuda kendilerine yardım edilmesini, maaş ödemelerinin ise zamanında yapılmasını talep etmişlerdir¹²⁴.

Keza H.J.S.nin 15 Kasım 1915 tarihli mektubunda kıdemli bir esir Rus subayın talebi üzerine ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya gönderdiği mektup da mevcut sorunlar tekrar dile getirilmiştir. Bu mektup Rus subayların ihtiyaçlarının giderilmesi için para talebini içermektedir. Yatak örtüleri, kışlık iç çamaşırları ve ayakkabı temini konusunda çaba harcadıkları, haftalık sıcak bir banyo için yüksek meblağda para ödemek zorunda kaldıkları ifade edilerek ABD Büyükelçiliği'nden ilave para talep edilmiştir. Gönderilen paraların yeterli olmadığı, 105 denizcinin ihtiyaçlarının karşılanması için en az 60 ile 80 pound arasında paraya ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Keza ihtiyaç duyulan paranın sağlanmasının mümkün olup olmadığı da sorulmuştur¹²⁵.

Kış koşullarının kendisini göstermesi ile birlikte esirlerin para ve maaş talepleri daha da yoğunlaşmakta idi. Çünkü kışın gelmesiyle birlikte Afyonkarahisar'da tüm fiyatlar hızlı artmakta ve özellikle konut ısınma bedeli çok pahalı olmaktaydı. Kış koşullar dikkate alındığında esirlerin maaş ve nakit paraya olan ihtiyaçları daha fazla oluyordu. Bu durum

¹²¹ TNA, FO, nr. 383/231, 1, Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹²² TNA, FO, nr. 383/231, 1, Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹²³ TNA, FO, nr. 383/231, 2, H. J. S. den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹²⁴ TNA, FO, nr. 383/231, 5, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹²⁵ TNA, FO, nr. 383/231, 2, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 16 Kasım 1915.

Osmanlı Hükümeti tarafından da dikkate alınmıştır. Zira esirlere Aralık ayında maaşlara tam ödeme yapılacağı bildirilmiştir. Ancak esirler bundan ciddi anlamda şüphe duymaktadır. Bu durum İngiliz arşiv belgelerine de yansımıştır. Örneğin esir subay H.J.S.'nin ABD Büyükelçisi Morgenthau'ya gönderdiği 5 Aralık 1915 tarihli mektupta, Osmanlı Devleti'nin Aralık ayında tam ödeme yapacağını duyurduğu, ancak bu ödemenin gerçekleşmesinin şüpheli olduğu ifade edilmiştir. İçinde bulunulan şartlar gereği İngiliz esirlerinin ücret kesintisi devam ederse veya ücretlerin yarısının ödenmesi hâlinde esirlerin acil olarak para yardımına ihtiyaç duyacakları bildirilmiştir¹²⁶.

Esirlerin maaşlarının ödenmesinde yaşanan aksaklıkların sebeplerinden birisi ise savaş hukuku gereği karşılıklı misilleme politikasıdır. Osmanlı Devleti İngiltere'nin elinde bulunan Osmanlı esirlerine maaş ödemesi yapılmadığı durumlarda misilleme yaparak İngiliz esirlerin maaş ödemelerini durdurabilmektedir. Örneğin Afyonkarahisar esir kampında bulunan Kıdemli Yüzbaşı Warren R.N. maaşının ödenmemesi nedeniyle şikâyetle bulunmuş, durumu ailesine bildirmiş, eşi Hilda D. Warren 19 Ocak 1917'de meseleyi İngiliz Dışişleri'ne sormuştur¹²⁷. İngiliz Dışişleri konuyu Londra'daki Amerikan Elçisine ileterek araştırılmasını talep etmiştir. Londra Büyükelçiliği meseleyi İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne sormuştur. İstanbul ABD Büyükelçiliği ise Afyonkarahisar'da savaş esiri olarak tutulan Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren R.N.'nin ödemesi konusunda ayrıntılı bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma İsviçre temsilcisi Mr. Vischer'in kampı ziyareti sonrasında yazdığı rapora dayandırılmaktadır. Bu rapora göre Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren R.N. nin maaşının ödenmemesinin sebebi misilleme hareketidir. Zira Malta'da İngilizlerin esiri olan Hakkı Bey'in maaşı ödenmemiştir bunun üzerine Türk tarafı karşılıklılık esası gereği Warren'in maaşını ödememiştir. Ancak daha sonra kurumlar arasında gerçekleşen istişare ile Warren'in maaşının Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanacağı Londra'ya bildirilmiştir¹²⁸ Bu yazışmalar sonucunda esirin maaşı 8 Mart 1917'de havale edilmiştir¹²⁹.

Esasen bütün esirler, esaretten kaynaklı olarak bir takım sıkıntılar çekmiştir. Bütün esirler din ve milliyet farkı olmaksızın savaş şartlarından dolayı benzer sıkıntılara maruz kalmışlardır. Örneğin Hintli esir, K.S. Abdül Kayaim'in Londra'daki Hint Ofisi'ne gönderdiği bir mektup buna örnek gösterilebilir. Afyonkarahisar esir kampında 1259 numaralı savaş esiri olarak bulunan ve daha önce 57. Hind Sabit Hastanesinde 1. sınıf asistan cerrah olarak çalışan K.S. Abdül Kayaim'in 29 Nisan 1918'de yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır. “Sizden

¹²⁶ TNA, FO, nr. 383/231, 1, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹²⁷ TNA, FO, nr. 383/340, Hilda D. Warren'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 19 Ocak 1917.

¹²⁸ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 3 Şubat 1917.

¹²⁹ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 8 Mart 1917.

buradaki kazancımın yaşamımı sürdürmeme yetmediğini, günlerimi yarı aç geçirdiğimi, bu yüzden benim için aylık 5 pound gibi bir ayarlama yapmanızı rica ediyorum. Bu size gönderdiğim ikinci başvurum. Size yalvarıyorum, K.S. Abdul Kayaim¹³⁰.

Bu mektupla birlikte daha önce 5 Haziran'da İngiliz makamlarına ulaşan esir mektupları da Sir W. Townley tarafından deşifre edilmiştir. Esirlerin gönderdikleri mektuplardan elde edilen veriler ve şikâyetler değerlendirilmiş, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği durumdan haberdar edilmiştir. Bunun üzerine Hollanda Büyükelçiliği bir soruşturma heyeti oluşturmuştur. Soruşturma heyeti üyesi olan Bell ise elde edilen bilgileri sorgulamak üzere Afyonkarahisar'a gönderilmiştir. Hollanda Büyükelçiliği soruşturmanın güvenlik içerisinde yürütüleceğine dair güvence almıştır¹³¹.

Şifreli olarak gönderilen 2577 numaralı bu mektup 17 Temmuz 1918'de Sir W. Townley tarafından deşifre edilmiş, Lord Newton adlı bir yetkili, durumu Hint Ofisine bildirerek savaş esirinin, finansal yardım talebini iletmiştir¹³². 27 Temmuz 1918'de Hint Ofisi Müsteşarı durumu değerlendirmiş, Afyonkarahisardaki Hint esir savaş subayına Hollanda Büyükelçiliği tarafında aylık ödenmek üzere 10 poundluk yardım alacağı, diğer Hint esirlerin ise 4 pound alması gerektiği bildirilmiştir. Sadece bununla kalınmamış esirin ifade ettiği koşulların soruşturulmasına, esirlerin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak oranların ödenmesi için ne yapılabileceğinin araştırılmasına da karar verilmiştir. Hint Ofisi sekreteri Bay Montagu İstanbul'da bulunan Hollanda Büyükelçiliği'nden bu araştırma için özel bir yardım talep etmiştir¹³³.

Hollanda Büyükelçiliği'nin daha öncekinden çok daha yakın şekilde esirlerle iletişim kurduklarını, kampların denetlenmesiyle bu iletişimin daha da artacağını dile getirmiştir. Ancak Hollanda Sefaretinin yapmış olduğu ilginç bir tespit bulunmaktadır. Bu şikâyetlere objektif olarak bakıldığını gösteren önemli bir değerlendirmedir. Bu değerlendirme aynen şu şekildedir; "Genel olarak esirler daha fazla dikkat çekmek istiyor ve daha mutlu olmak istiyorlar. Korkarım ki bu şikâyetlerin sonucu daha da çoğalıp 'daha fazla isteyenler daha fazla alırlar'a dönüşecek. Fakat esaret şartını takiben, şüphesiz daha fazla konuda şikâyet edecekler ve bu durumu kötü etkileyecektir. Subaylar bile, iki ya da üç günde bir, elçilik tarafından ihtiyaçlarını sağlamaktadır, buna rağmen yazdıklarına bakılırsa acil kıyafet ihtiyaçları vardır ve her şeyi istemektedirler"¹³⁴.

¹³⁰ TNA, FO, nr. 383/452, K. S. Abdül Kayaim'den Londra'daki Hint Ofisi'ne, 29 Nisan 1918.

¹³¹ TNA, FO, nr. 383/452, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 8 Mart 1917.

¹³² TNA, FO, nr. 383/452, İstanbul Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'ne, 17 Temmuz 1917.

¹³³ TNA, FO, nr. 383/452, Hint Ofisi Sekreterliği'nden İstanbul Hollanda Büyükelçiliği'ne, 27 Temmuz 1918.

¹³⁴ TNA, FO, nr. 383/454, Bommel'den O'Reilly'e, 17 Ağustos 1918.

Esirlerin her konuda olduğu gibi maaşlar hususunda sıklıkla şikâyet etmeleri ve ısrarlı şekilde yazmaları sonuç almalarını kolaylaştırmıştır. Büyükelçilikler esirlerin bu konudaki sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Örneğin İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in 23 Nisan 1916 tarihli notuna binaen, Amerikan Büyükelçiliği Afyonkarahisar'daki İngiliz savaş esiri Yüzbaşı A.I. Dawes'e gönderilen 10 pound, 13 Haziran 1916'da esire ödenmiştir¹³⁵.

Maaş hususunda Hollanda Büyükelçiliği'nin de önemli gayretleri olmuştur. Hollanda Büyükelçiliği'nin bu çabası esir mektuplarına da yansımıştır. Örneğin P. N Edmonds 26 Mayıs 1918 tarihli mektubunda elçiliğin aylıklarını 15 liraya çıkartmasından mutlu olduklarını, bu paranın kendilerini ekonomik olarak rahatlattığını belirtmiştir¹³⁶. Büyükelçiliğin ödemelerde artış yapması diğer subaylar tarafından da memnuniyetle dile getirilmiştir. Örneğin Teğmen J.F. Roberts'in 20 Haziran 1918 tarihli mektubunda Hollanda elçiliğinin esir aylıklarını artırmasının esirleri rahatlatığına dair bilgiler yer almaktadır¹³⁷.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'de esir subayların maaşlarıyla ilgili sorunlarını dinlemiştir. Örneğin Yüzbaşı Stilwell'in 29 Nisan 1918 tarihli mektubunda Hilal-i Ahmer Heyetinin kampı ziyaret ettiğine değinilmektedir. Hilal-i Ahmer komisyonuna en çok sorulan soru ücretlerle ilgili olmuştur. Komisyon yetkilileri Elçilik tarafından iki aylık ödeme alacaklarını esirlere iletmiştir. Esirler en son ödemeyi 25 Şubatta aldıklarını ve paraya çok ihtiyaçları olduğunu dile getirmişlerdir¹³⁸.

Esirlerin Ailelerinden Gelen Nakit Yardımlar

Esirlerin ailelerinden gelen yardımlar elçilikler, uluslararası yardım dernekleri, bankalar yoluyla ve Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin aracılığıyla gönderilmekte idi. Afyonkarahisar'daki İngiliz esirlere ailelerin yardımlarını ulaştırmakta ABD Büyükelçiliği'nin önemli yardımları olmuştur¹³⁹.

Örneğin 27 Temmuz 1916 tarihli belgeye göre Afyonkarahisar'daki esir kampında bulunan George Alfred Johnson'a ailesi tarafından bir yardım gönderilmesi söz konusu olmuştur. Ancak bu yardım yanlışlıkla Amerika'nın Cebelitarık Konsolosluğuna ulaşmış, paranın yanlış geldiği anlaşılınca İstanbul Konsolosluğuna gönderilmiştir. İstanbul'daki ABD konsoloslu Page, Bayan Johnson tarafından gönderilen parayı esire iletmiştir. Bu paranın esir

¹³⁵ TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Temmuz 1916.

¹³⁶ TNA, FO, nr. 383/454, 4, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹³⁷ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹³⁸ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹³⁹ TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Temmuz 1916.

subaya iletiildiğine dair İngiliz Dışışleri Bakanlığına yazdığı notta ödemelerin İngiliz Yardım Fonu tarafından doğrudan ABD Konsolosluklarına yapılabileceği hatırlatılmıřtır¹⁴⁰.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Londra'dan Teğmen Geoffrey Haggard, Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz bir esir için İstanbul'daki Ekonomik İşbirliği Derneğine iletilmek üzere Londra Amerikan Büyükelçiliği'ne 3 poundluk bir yardım göndermiştir. Londra'daki ABD Büyükelçiliği parayı İstanbul'daki ABD Büyükelçiliğe göndermiş ve para 4 Ocak 1917'de esire ulařtırılmıřtır¹⁴¹.

Esirlerin en önemli sorunlarından birisi de kendilerine gönderilen paraların ulaşmasında yaşanan aksaklıklar idi. Örneğin Afyonkarahisar esir kampında bulunan 9. Batı Yorkshire Alayı Teğmenlerinden Harold Davenport, İngiltere'de Leeds kentinde bulunan ailesine yazdığı mektupta, ABD Büyükelçiliği aracılığıyla 18 Aralık 1916'da kamptaki İngiliz esirlere aileleri tarafından gönderilen yardımların verildiğini, ancak kendisine beklediği paranın ulaşmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Teğmen Davenport'un ailesi 18 Ocak 1917'de İngiliz Dışışleri Sekreterliğine başvurmuş, esir teğmene telgraf aracılığıyla para gönderdiklerini ancak paranın kendisine ulaşmadığını belirtmişlerdir. Davenport ailesi, paranın kaybolduğunu düşünmektedirler. Ancak aile ortada bir hata olabileceğini, zira Amerikan Büyükelçiliği'nin telgrafla para gönderme hususunda her zaman çok hızlı olduğunu, para havalesinin dört haftada ulaştığını, Londra'daki ABD Büyükelçiliği'nden paranın gönderilmiş olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Davenportlar, İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'nin parayı alıp almadığına dair bir bilgi olup olmadığını sorarak bu konuda bir araştırma yapılmasını istemiřlerdir¹⁴².

Para mevzusu kurumlar arasında uzun bir yazışmaya sebep olmuştur. İlk önce İngiltere, ABD ve Osmanlı kurumları arasında süren yazışmalara Hollanda'nın İstanbul Büyükelçiliği de dâhil olmuştur. Zira ABD'nin I. Dünya Savaşına girmesi ile birlikte İngiliz esirlerin hukuku Hollanda Büyükelçiliği vasıtasıyla sağlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Teğmen Davenport'un ödemesinin yapılması ile ilgili sorumluluğu Hollanda Büyükelçiliği üstlenmiřtir¹⁴³. Hollanda sefareti konuyla ilgili bir araştırma başlatmış ve paranın ödendiğine dair bilgiye ulaşmıştır.

İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Sefaretine gönderilen 9 Mayıs 1917 tarihli mektuptan anlaşıldığı üzere, 16 şubat 1917 tarihli Amerikan elçisinin notuna istinaden, Davenport'a ödenmesi gereken 35 pound, 42 liraya denk gelmektedir. Söz konusu para Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla, Afyonkarahisar'da bulunan Teğmen

¹⁴⁰ TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'den İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na, 27 Temmuz 1916.

¹⁴¹ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 20 Aralık 1916.

¹⁴² TNA, FO, nr. 383/340, s. 1-2, Crossley&Davenport'dan İngiliz Dışışleri Sekreterliğine, 18 Ocak 1917.

¹⁴³ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 9 Mayıs 1917.

Harold Devanport'a 7 Nisan ve 8 Mayıs 1917 tarihlerde 21 liralık iki taksit hâlinde ödendiği bildirilmiştir¹⁴⁴. Konuyla ilgili yazışmalar 24 Eylül 1917 tarihinde de devam etmiş ve sonuç itibarıyla esire ödenmesi gereken paranın kendisine verildiği anlaşılmıştır¹⁴⁵. Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür. İstanbul Amerikan Büyükelçiliği, Bay S.Moyle tarafından gönderilen 30 pound yardımı doğrudan Hilal-i Ahmer aracılığıyla 5 Şubat 1917'de Afyonkarahisar'daki Binbaşı F.L. Footner'e göndermiştir¹⁴⁶.

Paraların ulaşmasında yaşanan sıkıntıları gösteren bir diğer örnek ise yine Afyonkarahisar'da esir bulunan Yüzbaşı Vernon R. Guise'e gönderilen para ile ilgilidir. Yüzbaşı Guise'in ailesi İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümüne başvurarak gönderdikleri paranın henüz ulaşmadığını bildirmişler ve durumun soruşturulmasını talep etmişlerdir. Savaş Esirleri Bölümü gerekli incelemeleri yapmıştır. Buna göre ABD Büyükelçiliği'nin Yüzbaşı Guise'e ödeme yapılması hususunda 5 Aralık'ta adım attığı ancak Türkiye'deki iletişimin düzensizliği ve aşırı yavaşlığı nedeniyle bir takım aksamaların yaşanmasının olağan olduğu dile getirilmiştir¹⁴⁷. İngiliz makamlarının gönderilen paraların kaybolmayacağı ile ilgili ciddi bir güveni söz konusudur. Örneğin Savaş Esirleri Bürosu Başkanı Lord Newton, 17 Mart 1917'de esirin ailesine bir açıklama yapmış, endişe etmemeleri gerektiğini, zira ABD Büyükelçiliği aracılığıyla esirlere gönderilen hiçbir para havalesinin kaybolmadığını ve her bir havalenin geçte olsa taraflara ulaştırıldığını, ancak yine de soruşturmayı yürüteceklerini bildirmiştir¹⁴⁸.

İngiliz esirlerin aileleri kendi yakınlarına yardım gönderdikleri gibi Afyonkarahisar Garnizonu'nda bulunan diğer İngiliz esirlere de pay edilmek üzere belli miktarda yardım göndermişlerdir. Yüklü miktarda yapılan yardımlar da esirlere ulaşmıştır. Örneğin Afyonkarahisar'da esir bulunan Yüzbaşı Douglas Pass'ın eşi Olive Pass, 30 Mart 1918'de İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği aracılığıyla kampta yaşayan İngiliz savaş esiri subay veya diğer yardıma ihtiyacı olanlar arasında paylaştırılmak üzere 1000 pound değerinde bir çek göndermiştir. Yardımı yapan O. Pass, aynı tutarı aylık olarak tekrar göndermeyi planladığını bildirmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁴ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 9 Mayıs 1917.

¹⁴⁵ TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 24 Eylül 1917.

¹⁴⁶ TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 12 Mart 1917.

¹⁴⁷ TNA, FO, nr. 383/340, Yüzbaşı Guise'in Ailesinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümü'ne, 12 Mart 1917.

¹⁴⁸ TNA, FO, nr. 383/340, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümünden Yüzbaşı Guise'in Ailesine, 17 Mart 1917.

¹⁴⁹ TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 30 Mart 1918.

Gönderilen bu çek, 23 Nisan 1918'de İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne ulaşmıştır. Ancak yardımın ne şekilde dağıtılacağı bir süre müzakere edilmiştir. Afyonkarahisar kampında bulunan İngiliz esirlerden 88'i subay, 326'sı rütbesiz asker ve 11'i sivil olmak üzere toplam 425 kişi olup her birisine eşit miktarda para dağıtılması durumunda bu miktarın yetersiz kalacağı ifade edilmiştir.

Bunun üzerine yardımı dağıtacak komisyon, paranın nakit olarak dağıtılmasından daha ziyade ihtiyaçların tespit edilerek dağıtılmasına karar vermiştir. Bu kapsamda Savaş Esirleri Komisyonundan bir temsilcinin Afyonkarahisar kampına giderek kamptaki esirlerin ihtiyaçları dâhilinde bu paranın dağıtılması kararlaştırılmıştır. Savaş esirlerine yönelik ödemelerin düzenli şekilde yapılabilmesi ve esirlere paranın daha verimli dağıtılabilmesi için Savaş Komitesi Esirler Merkezi, Lady Burghclere'in Esirler Fonu¹⁵⁰ veya Cenevre Kızılhaç'ı aracılığıyla mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu kuruluşlar aracılığıyla ödemelerin daha düzenli yapılabileceği değerlendirilmiştir. Böylece ödemelere ait tüm faturalar fona gönderilebilecektir. Ayrıca yazışmalardan anlaşıldığı üzere gönderilen paranın Türk parasına çevrildiğinde çok düşük oranlara tekabül edeceği belirtilerek paranın nakit gönderilmesi yerine yiyecek alınarak gönderilmesinin daha faydalı olacağı düşünülmüştür¹⁵¹. Paranın dağıtımıyla ilgili kesin bir kara verilememiş, söz konusu miktarın şimdilik bekletilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür¹⁵².

Nisan 1918 tarihli belgede Olive Pass'ın, esirlere dağıtılmak üzere gönderdiği 1000 poundluk miktar dışında eşi Yüzbaşı Pass'a ulaştırılmak üzere ayrıca 30 poundluk çek gönderdiği anlaşılmaktadır. Bayan Pass'ın Afyonkarahisar'da esir olan eşi için gönderdiği 30 poundluk çekin ulaştığı İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği tarafından bildirilmiştir¹⁵³. Ayrıca O. Pass'ın daha önce gönderdiği 300, 700 ve 1000 poundluk çeklerin makbuzlarının 1 Mayıs 1918'de alındığı da ifade edilmiştir¹⁵⁴.

Askerlerin geçimlerini temin etmeleri için önemli para kaynaklarından birisi de çeşitli şirketlere ait nakit çeklerdi. Ancak Afyonkarahisar'da basılı çeklerin bulunmaması esirlerin nakit para hususunda sıkıntı çekmesine sebep olmaktadır. Bu durum Hollanda Büyükelçiliği'ne iletilmiştir. Hollanda büyükelçiliği ise İngiltere'deki yetkili makamlara esirlerin içinde

¹⁵⁰ Lady Burghclere, Mayıs 1915'te Savaş Esirleri Fonu'nu kurmuştur. Gerek Lady Burghclere Fonu ve gerekse Lady Victoria Herbert'in çalışmaları savaş boyunca esirlere yardımcı olmuş ve savaş sonrasında ise esirlerin normal yaşama dönmeleri için devam etmiştir. bk. Dorothy, *British prisoners of war at the camp at Gaardeby field, Bajstrup, near Tinglev in 1915*, (edited by M.A. Jones) [http://www.thedanishscheme.co.uk/Articles/Starved%20 English.pdf](http://www.thedanishscheme.co.uk/Articles/Starved%20English.pdf) (Erişim tarihi: 15.01.2015).

¹⁵¹ TNA, FO, nr. 383/460, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'ne, 23 Nisan 1918.

¹⁵² TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, Nisan 1918.

¹⁵³ TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, 30 Nisan 1918.

¹⁵⁴ TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, 1 Mayıs 1918.

bulunduğu sıkıntılı durumu aktarmıştır. İngiliz Savaş Bakanlığı, İngiliz Savaş Esirleri Bölümü Sekreterliği, Amerikan Express Şirketine durumu bildirerek, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden aldıkları mektup gereğince Afyonkarahisar'daki İngiliz savaş esiri subayların çeklerini bozduramadıklarını ve söz konusu durumun esirleri zor duruma düşürdüğünü bildirmiştir. Amerikan Express Şirketi ise çekler içerisinde yalnızca basılı olanları kabul ettiklerini dile getirmiştir. Esirlerin verdiği bilgiye göre Afyonkarahisar'da basılı çek bulunmamaktadır. Bunun üzerine Esirler Bölümü Sekreterliği, 25 Şubat 1918'de Amerikan Express Şirketi'ne, İstanbul'daki temsilciliklere haber verilerek İngiliz savaş esirlerinin kullanmaları için nakit çeklerin hazırlanabileceği önerisini sunmuştur¹⁵⁵.

Esirlerin Çalıştırılması

Bilindiği gibi Lahey Sözleşmelerindeki hükümlere göre esir subaylar esir buldukları ülkedeki subayların aldıkları maaş miktarı kadar maaş almaya hakları olup her türlü hizmetten muaf tutulmuşlardır. Subaylar haricinde bulunan esir erler askeri amaçlı olmamak kaydıyla rütbe ve yeteneklerine göre çalıştırılabilmekte idiler¹⁵⁶. Ancak savaş şartları nedeniyle geçim sıkıntısının had safhaya ulaştığı Osmanlı topraklarında esir subaylar zaman zaman çalışmak durumunda kalmışlardır. Bu durum esirler tarafından da dile getirilmiştir. Arşiv belgelerinde esirlerin çalışmadıkları durumlarda yiyeceklerinin sağlanamadığı dile getirilmektedir. Örneğin 1916 yılı başlarında Rus, Fransız ve İngiliz esirler çalıştırılmak üzere 18 Ocakta Pozantı'ya gönderilmişlerdir. Bu tarihte kamptaki üç hasta ve iki uşak dışında (Petty Subay Sheppard, U.D. Noble ve Lance Corp. Miller ve iki uşak U.D. Cheater, U.D. Lockerbie) tüm İngiliz esir subaylar, stratejik bir demiryolu olan Pozantı'ya çalışmaya gönderilmişlerdir. Benzer şekilde İzmit'teki esirlerin de çalıştırılmak üzere Pozantı'ya gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷.

Esir subayların Demiryollarında çalıştırılması İngiliz makamlarınca da takip edilmiştir. Bu meyanda İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu hususla ilgili ABD İstanbul Büyükelçiliği'nden bilgi talep etmiştir. Amerikan Büyükelçisi tarafından İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderilen resmi mektupta, İstanbul'daki ABD Maslahatgüzarının Hilal-i Ahmer'den aldığı resmi olmayan bilgi Washington'a iletilmiştir. Bu bilgi referans gösterilerek, 1916 Şubatı'nın başında 318 İngiliz ve 8 Fransız esirinin Çankırı'dan Pozantı'ya gönderildiği bildirilmiştir. Maslahatgüzarın, güvenilir ve özel bir kaynaktan aldığı bilgiye göre,

¹⁵⁵ TNA, FO, nr. 383/452, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden İngiliz Ordu Konseyi'ne, 25 Şubat 1918.

¹⁵⁶ *Üsera Hakkında Talimatname*, s. 4; Oran Arslan, *age.*, 49.

¹⁵⁷ TNA, FO, nr. 383/231, 2, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

340 İngiliz, Fransız ve Rus esir ise Afyonkarahisar'dan Pozantı'ya demiryolu işinde çalışmak amacıyla gönderilmiştir¹⁵⁸.

İngiliz Dışişleri Bab-ı Ali'yi bu hususta protesto etmeyi düşünmüş ancak daha sonra esirlerin askeri amaç için çalıştırılıp çalıştırılmadıklarının tespit edilmesi için bir komisyon kurulması düşünülmüştür. Zira uluslararası hukuka göre askeri amaçlar dışında esirlerin çalıştırılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. İngiliz Ordu konseyi durumu araştırmak için 28 Şubat 1916'da Türkiye'de demiryolları işinde çalıştırılan İngiliz esirlerin çalışmasını izlemek üzere bir temsilci görevlendirmiştir. Temsilcinin izlenimlerine göre yapılan işlemler uluslararası hukuka uygundur ve esirler askeri amaçlar için çalıştırılmamaktadır. Bu bilgiye dayanarak Ordu Konsey'i Bâb-ı Âli'yi protesto etmekten vazgeçmiştir¹⁵⁹.

Esirler arasında esirlerin çalışarak daha verimli kılınabileceğine dair bazı düşünceler de söz konusudur. Bu düşünceler İngiliz esirlerle ilgilenen Hollanda Büyükelçiliği'ne iletilmiştir. Örneğin Afyonkarahisar esir kampında bulunan Yarbay Stewart F. Newcombe'nin, Hollanda büyükelçisi M. De Willebois'e yazdığı 10 Ocak 1918 tarihli mektubunda, esirlerin yaşadığı bazı sorunların belirli bir plan ve çalışma takvimi çerçevesinde çare bulunabileceğini dile getirerek görüşlerini açıklamıştır. Newcombe, çeşitli projeler üretilerek esirleri verimli kılmak için bazı tedbirler alınabileceğini, mesela inceleme, araştırma, ağaç dikme veya tarımla ilgili çalışmalar yapabileceklerini belirtmiştir. Bölgede iş gücü eksikliğinden kaynaklanan işlenmemiş geniş bir arazi olduğunu, burada iki veya üç Alman'ın sulama işiyle uğraştığını, İzmir-Aydın demiryollarında çalışan ve gelip buradaki düzenlemelere yardımcı olabilecek kişiler olduğunu ifade etmiştir. Subaylar kaçmayacaklarına dair yemin ederek bu tür işlerde çalışıp kendi yiyeceklerini temin ederek yaşantılarını sürdürebileceklerdir. Esirlerin oldukça çalışkan olduğunu dile getiren Newcombe, daha fazla özgürlük verilmesi hâlinde projenin başarıya ulaşabileceğini zira bazı esir subayların ticaretle uğraştıklarını veya çeşitli yararlı işlerde çalıştıklarını belirtmiştir. Temel şart bu işlerin sadece askeri yönünün olmamasıdır. Yarbay Stewart F. Newcombe'nin mektubunun sonunda Hollanda Büyükelçiliği'ne, İngiliz esirlerin dertleriyle uğraştırdığı için özür dilemiştir¹⁶⁰.

e) Esirlerin Sıhhi Durumları

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da sıhhi hizmetler yeterli düzeyde değildi. Salgın hastalıklar oldukça fazla idi. Bunun yanında sıhhi personel ve sıhhi malzeme eksikliği sıhhi hizmetlerin aksamasına neden oluyordu. Anadolu halkı yeterli düzeyde sağlık hizmeti

¹⁵⁸ TNA, FO, nr. 383/231, 1-2, İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne İngiliz Dışişleri Bakanı S. Edward Grey'e, 12 Şubat 1916.

¹⁵⁹ TNA, FO, nr. 383/231, İngiliz Ordu Konseyi'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Şubat 1916.

¹⁶⁰ TNA, FO, nr. 383/452, 1-2, Yarbay Stewart F. Newcombe'den M. De Willebois'e, 10 Ocak 1918.

alamamakta idi. Bu koşullarda sivil halkın dahi sıkıntı çektiği bir ortamda esirlerin sıhhi koşullarının iyi olduğunu söylemek son derece zordur¹⁶¹. Ancak esirlerin sıhhi ihtiyaçlarının karşılanması ve tedavi edilmeleri için ciddi bir çaba gösterilmiştir. Afyonkarahisar'da tedavi olma imkânı bulunmayan esirler İstanbul'a sevk edilmiştir¹⁶². Afyonkarahisar'da bulunan hasta esirler askeri hastanede tedavi edilmekte idiler. Hastanenin temizliğinin iyi olduğu ifade edilmektedir. Ancak hastane yeterli düzeyde ısıya sahip değildi. Hastanede yatan esirler arasında sıtma, dizanteri gibi hastalıklar yaygındır¹⁶³.

Afyonkarahisar'da bulunan esirler oldukça sınırlı olan bu sıhhi koşullarda hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Esirlerin ifadelerine göre sıhhi anlamda birçok konuda çok geç kalınmıştı. Hastalar kamp hastanesinde kalıyordu, fakat burası sadece bir isimden ibaretti. Hastanede yalnızca bir Türk doktor ve beraberinde emir erleri bulunmaktaydı. Yeterli ilaç yoktu ve hasta esirler şans eseri kurtulabilirdi. Ölümler çok sıklaşmıştı. Ölüler, şehirdeki Hıristiyan mezarlığına gömülüyordu. Bu süreçte, Afyonkarahisar'daki esir İngiliz subaylarından iki tanesi tıbbi personeldi. Subaylar ve erler arasındaki iletişim tamamen yasaklanmıştı. 1916 yılı ve sonrasında cezalar çok ağırlaşmıştı. Bu yüzden İngiliz doktorlar etkin çalışmıyorlardı. Birkaç yüz metre ötede her gün adamların öldüğünü ve hastaların tek isteklerinin düzenli bakım olduğunu biliyorlardı¹⁶⁴.

İfade edildiği üzere Afyonkarahisar'da tedavisi mümkün olmayan esirler İstanbul'daki hastanelere sevk edilmekte idiler. Örneğin Afyonkarahisar'da esir olan Komutan Stoker ve Deniz Teğmeni Fitzgerald, tedavi olmak üzere İstanbul'a gitmek için 2 Ekimde 1915'te Afyonkarahisar'dan ayrılmışlar ve ertesi gün İstanbul'a ulaşmışlardır. Esirler İstanbul'a varışlarından sonraki beş gün boyunca, subayların yaşaması için oldukça elverişsiz bir odada kaldıklarını, tuvaletten gelen çok kötü ve sağlıksız bir koku solumak zorunda olduklarını, egzersiz yapmak için odadan çıkmalarına izin verilmediğini, komutanın tuvaleti erlerle beraber kullandığı, bu yüzden uzun bir sıra beklemek zorunda kaldıklarını, nöbetçi asker ve subayların genellikle saygısız olduklarını bildirmişler¹⁶⁵.

Esirler sağlık koşullarının yetersizliğinden sıklıkla bahsetmektedir. Fransız Mariotte denizaltısının mürettebatından Ventrillon isimli subay 2 Aralık 1915 günü ölmüştür. Bu kişinin ilk esir düştüğünden beri hasta olduğu ve ölüm nedeninin Türk doktorlar tarafından tüberküloz dizanteri olarak konulduğu anlaşılmaktadır. Ölümünden bir hafta önce Fransız esiri gören Rus

¹⁶¹ Feyza Kurnaz Şahin, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Harp Malullerinin Sosyoekonomik ve Sağlık Durumları*, Gen. Kur. ATASE Yay., Ankara 2014, 234 vd.

¹⁶² TNA, FO, nr. 383/231, 2, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹⁶³ Özçelik, *age.*, 115.

¹⁶⁴ *Report on the Treatment of British*, 12.

¹⁶⁵ TNA, FO, nr. 383/231, 2, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

doktor ise, tanısına dair şüpheleri olduğunu söylemiştir. Ona göre esirin ölümünün nedenini aylar süren kötü beslenmeye bağlı güçsüzlüktür. İddiaya göre Rus doktor, Marriotte denizaltısının komutanını tedavi etmek amacıyla bir hafta önce izin istemiş, fakat kendisine izin verilmemiştir. İddiaya göre buna izin verilmesi hâlinde esirin hayatını kurtarmak için bir şans olabilirdi. Hasta esirin çok az ilgi gördüğü ve muhtemelen ölümünün nedeninin bakım eksikliği olduğu belgede ifade edilmektedir. Ventrillon'un küçük ve yaşanılmaz bir evde, yeterli besin ve sıcak tutan giyeceklerden yoksun bir şekilde tek başına yerde uzandığı ve ölümünden önce acılar çektiği dile getirilmektedir. Esirler tedavi edilecek uygun ve yeterli mekâna sahip olmadıklarından şikâyet etmektedirler. Yine esirlerin ifadesine göre ciddi vakalar yer yetersizliği nedeniyle geri gönderilmekte ve bu sebepten tedavi edilememektedir. Ancak raporda Türk tarafının koşulları iyileştirmek için gösterdiği çabayla ilgili bilgiler de aktarılmaktadır. Örneğin Türk komutanın ifadelerine yer verilerek hastaların tedavisi için uygun boş alanların tahsis edilmesi için çaba gösterildiğinin altı çizilmiştir¹⁶⁶.

Genel sağlık sorunlarının yanı sıra esirlerin dış tedavisi de önemli bir sağlık problemi olarak gözükmektedir. Dış tedavisi ile ilgili uzman doktorun olmaması esirlerin şikâyet ettikleri hususlardan birisi olmuştur¹⁶⁷. Esirler bununla ilgili problemlerini şehirdeki Türk yetkililere iletmişler ancak dışının şehirde olmadığı cevabını almışlardır. Bu girişimden sonuç alamayan esirler durumu Amerikan Büyükelçiliği'ne bildirmişlerdir. ABD Büyükelçiliği ile Türk tarafı arasındaki müzakereler sonucunda, hastanede bir dışçı bulunduğu, ihtiyaç olmadığı için İstanbul'a gönderildiği şayet gerekli ise Afyonkarahisar'a tekrar dönebileceği ifade edilmiştir. Bir süre sonra alınan telgraf ile hastanedeki Türk dış doktorunun esirlerin tedavileri ile ilgili tüm isteklerini karşılayacağı konusunda esirlere bilgi ulaştırılmıştır. Ancak dış doktoruna tedavi olmak amacıyla giden esir Rus doktor, dışçıyı beğenmediğini ve kullandığı aletlerin çok kirli olduğunu ifade etmiştir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen genel olarak esir subayların sıhhi durumlarının iyi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum garnizonda bulunan esirler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin H.J.S. adlı bir esir subayın bu konudaki ifadeleri dikkat çekicidir. H. J. S, "tüm esir subaylar sağlıklı idi, biraz daha paraları olsaydı, esaret şartlarının izin verdiği ölçüde mutlu olacaklardı" demektedir¹⁶⁸.

Esirlerin sağlıkları için ihtiyaç duyulan diğer bir unsur ise sıhhi malzeme idi. Esirlerin tedavi edilmeleri için ihtiyaç duyulan sıhhi malzemeler çeşitli kanallarla tedarik edilmekte idi. Örneğin Hollanda Sefareti temsilcisi Bommel'in tespitleri sonucunda, Afyonkarahisar esir

¹⁶⁶ TNA, FO, nr. 383/231, 2, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

¹⁶⁷ TNA, FO, nr. 383/231, 3, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 27 Kasım 1915.

¹⁶⁸ TNA, FO, nr. 383/231, 2-3, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

kampı için 16 Ağustos 1918'de ihtiyaç duyulan sıtma ilacı tableti 5 gr 100 ile 60 arası küçük şişe, Aspirin, Antipirin, uyuşturucu ilaç, yüz şişeden fazla ½'lik Morfin talep edilmiştir¹⁶⁹

Keza esirler için gönderilen koliler arasında sıhhi malzemeler de bulunmaktadır. Örneğin Uçuş Komutanı, G. Dacre'nin ailesine yazdığı 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda, yeni bir diş sağlığı malzemeleri kolisi almaktan dolayı mutlu olduklarını, kamptakilerin bunun kampın aldığı en iyi koli olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Çünkü diş ağrısı yüzünden yemek yiyemeyen esirlerin bulunduğu ve bu esirlerin gelen kutuyu Tanrının bir lütfu olarak değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Yüzbaşı Haughton'un, 16 Haziran 1918 tarihli mektubunda 15 Haziran'da 3 büyük ve 1 küçük olmak üzere tıbbi malzeme kolisi aldığını, bunları aldığı için çok mutlu olduğunu çünkü stokladığı malzemelerin azaldığını, Nisitra ve Resulayn dolaylarından hastalık yayılmaya başladığının duyulduğunu bildirmiştir¹⁷⁰.

Kampta kalan subaylar sıhhi malzeme ihtiyaçlarını ABD Büyükelçiliği'ne yazmışlardır. Büyükelçilik ise bu malzemeleri tedarik ederek esirler adına kampa iletmıştır. Örneğin 27 Temmuz 1916 yılında kamptaki subaylardan bazıları ABD Büyükelçiliği'nden sıhhi malzeme talebinde bulunmuşlardır. Mesela Kıdemli Yüzbaşı C.H. Warren R. N sıtma ilacı (5 ft 11 yüksekliğinde), Sir Robert J. Paul, Bart, Teğmen R. F. C, böcek pestili ya da tozu, Worcestershire Alayı Teğmeni John L. Stone, Kestin'in böcek tozu, sinek ısırıklarını önlemek için cilde sürülecek ilaç, Binbaşı H.L. Reilly R. F. C. kolera kemeri ve sıtma ilacı, Yüzbaşı A. D. Pass ise 2 kolera kemeri talep etmişlerdir¹⁷¹.

Sıhhi malzemelerin artışı ve yeterli orana ulaşması kamptaki esirleri memnun etmektedir. Bu memnuniyet esirlerin mektuplarına da yansımıştır. Örneğin Yüzbaşı Coxn'un, 22 Haziran 1918 tarihli mektubu buna örnek teşkil eder. Coxn son zamanlarda kendilerine birçok tıbbi malzeme ulaştığını, mevcut şartlarda esirlerin güvenilir şekilde tedavi edileceğini bilmenin çok güzel olduğunu, bu tıbbi malzemeler sayesinde ciddi hasta olanlara bir şeyler yapılabileceğinin güvencesini hissettiğini belirtmektedir¹⁷².

Teğmen Afyonkarahisar'da sağlık koşullarının iyi olduğundan bahsetmiş ve ailesine sağlığı konusunda endişelenmemeleri gerektiğini telkin etmiştir. Burada iyi bir doktorlarının olduğunu sağlık için gerekli olan tıbbi malzemeleri tedarik ettiklerini belirtmiştir. Kamptaki esirlerin geleceğe yönelik umutlarının varlığı dikkat çekicidir. Teğmen ailesine yazdığı

¹⁶⁹ TNA, FO, nr. 383/454, Bommel'den O'Reilly'e, 16 Ağustos 1918.

¹⁷⁰ TNA, FO, nr. 383/454, 7-8, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁷¹ TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği'nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'e, 27 Temmuz 1916.

¹⁷² TNA, FO, nr. 383/454, 12, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

mektupta “belki de her şey yolunda giderse ilk fırsatta yakın gelecekte sizi bir sabah arayabilirim”¹⁷³ ifadelerini kullanmıştır.

f) Haberleşme Olanakları

Mektupların geç ulaşması da esirlerin yakındıkları hususlardan birisi idi. Esirler esaretlerinin başladığı ilk yıllarda mektuplarının ellerine ulaşmasının engellendiğine dair algıları mevcut idi¹⁷⁴. Bu konuda esirlerin şikâyetleri artınca İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği mektupların gecikmesi meselesini gündeme getirmiştir¹⁷⁵. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda savaş şartlarından kaynaklı posta gecikmelerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Esirlerin posta gecikmeleriyle ilgili olumsuz algıları sonraki yıllarda değişti. Postaların gecikmeli olsa da ulaştığı, bunda herhangi bir kasıt aranmaması gerektiği, zamanla anlaşıldı¹⁷⁶.

Zira 1915'te postaların gecikmesinde kasıt aranırken 1918'de artık Esirler postaların gecikmesi farklı sebeplere bağlamaya başlamıştır. Örneğin Teğmen W.Miller 27 Mayıs 1918 tarihli mektubunda, 28 Mart tarihli aldığı son mektubun 7 Şubat ta yazılmış olduğunu, esasen resmi mektupların eriştiğini zira Cox'dan 10 Mayıs tarihli mektubu aldığını, ancak esir postalarında sıkıntılar yaşandığını belirtmiştir. Teğmen postaların gecikmesinin sebebini batı veya bir başka yerde süren operasyonlara bağlamıştır. Teğmen W.Miller, kolilerden ise henüz bir haber olmadığını ancak Ağustos'tan önce gelmelerini beklemediklerini dile getirmiştir. Keza Teğmen McConville, 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda, mektupların az geldiğini belirtmiş ve bunun sebebini Fransa ile olan ağır savaşa bağlamıştır¹⁷⁷.

Postaların gecikmesi esir ailelerinin de en önemli şikâyet konusunu oluşturmakta idi. Esirlerin aileleri, İngiltere'den gönderdikleri mektupların Afyonkarahisar esir kampına geç ulaştığını, telgrafların ise neredeyse hiç ulaşmadığından belirterek bu durumla ilgili şikâyetlerini dile getirmişlerdir¹⁷⁸. Yine esirlerin ailelerinin şikâyet ettikleri bir diğer husus mektupların sansüre uğradığı düşüncesinden kaynaklı idi. Afyonkarahisar'daki İngiliz subaylarının ailelerine yazdıkları özel mektuplarında, kamp şartlarından ve günlük yaşantılarından bahsederken, buldukları koşulların “abartılı bir şekilde iyi” yansıtılması ailelerin durumdan şüphe duymasına sebep olmuştur. Bu durum esirlerin ailelerinin ve arkadaşlarının akıllarına, esirlerin mektuplarının sansüre uğraması sebebiyle mektuplarda son derece iyi şartlardan bahsedildiğini

¹⁷³ TNA, FO, nr. 383/454, 2, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁷⁴ TNA, FO, nr. 383/231, 4, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

¹⁷⁵ TNA, FO, nr. 383/231, 3, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

¹⁷⁶ TNA, FO, nr. 383/231, 4, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

¹⁷⁷ TNA, FO, nr. 383/454, 4, 9, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁷⁸ TNA, FO, nr. 383/231, 6, H.J.S.den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 17 Aralık 1915.

getirmiştir. Esirler Afyonkarahisar'daki “mevcut iyi muamelenin” İngiltere’de farklı ihtimalleri akla getirdiğini dile getirmişlerdir¹⁷⁹.

Mektuplarla ilgili gecikmeler esaret dönemleri içerisinde sürekli yaşanan bir problem idi. Subaylar mektup aldıklarında son derece mutlu olurken gecikmesi hâlinde de hayal kırıklığına uğramışlardır. Örneğin Teğmen Stone’de 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda kendilerine mektup gelmediğini ancak birçok koli aldıklarını ifade etmiştir¹⁸⁰. Teğmen Twyman’ın 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda da mektup alamadıklarına dair üzüntüsünü dile getiren bilgiler aktarmıştır. Teğmen D.S. McGhie, 16 Haziran 1918’de yazdığı mektubunda bir haftanın daha mektupsuz geçtiğini, esirlerin mektupların gelmemesi nedeniyle son derece üzüldüklerini, kendilerinin gönderdiği mektupların da ailelerine ulaşp ulaşmadığından endişe etmeye başladıklarını belirtmiştir. Keza Binbaşı Reilly’in, 22 Haziran 1918 tarihli mektubunda da ailesinden bir aydır mektup alamadığından bahsederek üzüntüsünü dile getirmiştir¹⁸¹. Yine Binbaşı Alexander 17 Haziran 1918 tarihli mektubunda da mektup alamadıklarını ancak duyumlara göre büyük bir parti koli geleceğini, bu malzemelerin kendileri için elzem olduğunu zira kış aylarında daha fazla ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir¹⁸².

Mektuplarda olduğu gibi esirlere gönderilen kolilerin ulaşmaması çeşitli endişelere neden olmuştur. Esirlerin bu endişelerini gidermek için “Afion Kara Hissar Gazette” editörü, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş esirleri bölümünden sorumlu müsteşar James Hope ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Bu mülakatta Mr. Hope, Türkiye deki İngiliz savaş esirlerinin kolilerinin çalınmadığını özellikle vurgulamıştır. Duruma açıklık getiren Hope, Avusturya’nın son beş aydır bu tarz kolilerin iletimini sınırlandırdığını, hatta durdurduğunu ve kolilere el konulduğunu bildirmiştir. Bu yüzden esirlere koli gönderilmesi geçici bir süre durdurulmuştur. Ancak Türkiye’deki İngiliz savaş esirlerinin çok acil ihtiyaçlarının olduğu göz önüne alındığında kolilerin iletiminin durdurulmasının onaylanmasının mümkün olmadığını da dile getirmiştir¹⁸³.

g) Esirlerin Firarı

1916 yılının başlarında Afyonkarahisar esir garnizonundaki en önemli olay, üç İngiliz esirin kamptan kaçması teşebbüsü idi. Bunlar AE2 denizaltısı komutanı Henry Stoker, E7 denizaltısı komutanı Cochrane ve E15 denizaltısı komutanı E.J.Price’tır. Bu subaylar kamptan

¹⁷⁹ TNA, FO, nr. 383/231, 4, Afyonkarahisar’da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau’ya, 15 Kasım 1915.

¹⁸⁰ TNA, FO, nr. 383/454, 9, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁸¹ TNA, FO, nr. 383/454, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁸² TNA, FO, nr. 383/454, 11, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

¹⁸³ TNA, FO, nr. 383/454, 5, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.

kaçmışlar ancak bir süre sonra yakalanarak İstanbul'da tevkif edilmişlerdir¹⁸⁴. Esirlerin kaçma teşebbüslerinin ardından garnizon komutanı Albay Asım Bey görevinden alınmış yerine Piyade Binbaşı Mazlum Bey atanmıştır. Mazlum Bey, disiplinli bir asker olarak tanınmakta olup, özellikle kamptaki firar eyleminden dolayı sert tedbirler alma yoluna gitmiştir¹⁸⁵.

Esasen esirlerin kamplardan kaçması oldukça zordu¹⁸⁶. Hatta Afyonkarahisar'daki esir subaylar, kamptan firar etmeyeceklerine dair namusları üzerine söz verdikleri için kendilerine her türlü serbestlik verilmişti. Ancak bu serbestliği kötüye kullanan üç İngiliz subayın firar teşebbüsü, kampta çeşitli tedbirlerin alınmasına sebep oldu¹⁸⁷. Afyonkarahisar kampındaki firar teşebbüsü diğer esir kamplarını da etkilemiştir. Bu anlamda firar olayından sonra Yozgat'taki bütün esirlerin de bir kilisede altı hafta süreyle hapsedildiğinden bahsedilmektedir¹⁸⁸.

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, I. Dünya Savaşı'nda Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nda bulunan İngiliz esirlerin durumlarını İngiliz arşiv kaynaklarına göre çözümlenmek olarak tanımlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için arşive yansıyan raporlar, elçilikler arasındaki yazışmalar ve esir mektupları ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Esirlerin yaşam şartları irdelenirken, içinde buldukları esaret şartları nedeniyle kendi aile ve memleketlerinden uzak bir coğrafyada alışık olmadıkları bir hayatı yaşamalarından kaynaklanabilecek olumsuz duygulara sahip olma eğilimi göz önünde tutulmuştur.

Bu bakış açısı dikkate alınarak İngiliz Arşiv belgeleri ışığında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'nu çözümlendiğinde iki zaman kesitinin belirleyici olduğunu söylemek gereklidir. Şöyle ki; Afyonkarahisar'a gelen esirler, Osmanlı Devletinin İngilizlerle savaştığı ve İngilizlerin yenilgi aldığı iki muharebeden sonra tutsak düşmüşlerdir. Bu durum dikkate alındığında 1915 ve 1916 yıllarında bu yenilgilerin ardından arşiv kayıtlarına yansıyan rapor ve mektupların daha önyargılı olduğu görülür. Bu olumsuz algı esirlerle ilgili alınan bilgilerin yetersizliğinden kaynaklı olabileceği gibi yenilginin yarattığı hayal kırıklığına da bağlanabilir. Öyle ki 1915-1916'da Afyonkarahisar'da esir olan subaylar mektuplarının gecikmesi hâlinde dahi şüpheye düşerek kasıt aramışlardır. 1917'de olumsuz hava yavaş yavaş yerini daha objektif değerlendirmelere bırakmıştır. 1918'de ise son derece ılımlı ve olumlu bir havanın oluşmaya başladığını değerlendirmek mümkündür. Esirlerin büyük bir kısmı 1918'de ailelerine yazdıkları

¹⁸⁴ bk. BOA, HR.SYS., nr. 2221/74. Amerika Sefaret Müsteşarı Philip, firari komutanlar Binbaşı Stoker, Cohrane ve Mülazım Price'nin İstanbul'da tutuklu buldukları Merkez Kumandanlığı'nda ziyaret etmek istemiş ve Osmanlı yöneticileri de bu ziyarete izin vermişlerdir. bk. BOA, HR. SYS., nr. 2222/45; keza bk. Jones, *age*, 86; bk. Günek, *agm.*, 29.

¹⁸⁵ Still, *age*., 145, 202; keza Günek, *agm.*, 29.

¹⁸⁶ E. H. [Elias Henry] Jones, *The Road to En-Dor: Being an Account of How Two Prisoners of War at Yozgad in Turkey Won Their Way to Freedom*, John Lane Co. Press, London 1920, 86.

¹⁸⁷ Çelik, *agm.*, 28.

¹⁸⁸ Jones, *age*., 87.

mektuplarda mutlu oldukları ve kendilerini iyi hissettiklerini dile getirmişler ve Afyonkarahisar'ın güzel bir yer olduğuna vurgu yapmışlardır. Aynı olumlu hava, elçilik raporlarında da kendini göstermiştir. ABD ve Hollanda Büyükelçiliklerinden İngiliz makamlarına gönderilen rapor ve mektuplarda Afyonkarahisar Garnizonu'nda bulunan İngiliz esirlerin ihtiyaçlarının giderildiği, kampın şartlarının son derece iyi olduğu, esirlere iyi muamele gösterildiği vurgulanan hususlardandır. Bu olumlu havanın esirlerle ilgili imzalanan Bern Anlaşmasıyla ilgili olduğu da düşünülebilir. Zira esirlerin takas edilmesi ve bu işlemlerin sistematik olarak yapılması için 1917 yılının sonunda Berne Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması esir kamplarında olumlu bir hava estirmiş, esirlerin memleketlerine ve ailelerine kavuşma ümitleri artmıştır.

Bu noktada üzerinde durulacak önemli hususlardan birisi de I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz esirlerle ilgilenen ABD ve Hollanda Büyükelçilikleridir. Anılan büyükelçilikler, Afyonkarahisar Garnizonu'na temsilci göndererek burada esirlerin durumunu ve ihtiyaçlarını tespit etmişlerdir. Büyükelçiliklerin İngiliz makamlarına yazdıkları mektup ve raporların mevcut şartlar altında objektif olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Anılan kurumların gönderdikleri raporlarda esirlerin şartlarının günden güne iyileştirildiği, Türk makamlarının bu konuda sürekli bir yenilik içinde olduğu değerlendirilmiştir.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, İngiliz Arşiv kaynakları irdelendiğinde kamp komutanlarının yaşattığı birkaç münferit hadise dışında Osmanlı Devleti'nin esirlere kötü muamele ettiğini düşündürecek herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Esirlerin yiyecek, giyecek ve yaşam koşullarında eksiklikler ve sıkıntılar elbette olmuştur ancak Osmanlı Devleti esirlerin yaşam koşullarını iyi bir noktaya taşımaya çalışmış, bu husus İngiliz arşiv belgelerine de yansımıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Hususî (DH.EUM.KLH.), nr. 3/35, (23 Muharrem 1336/8 Kasım 1917).

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), nr. 81/84, (23 Muharrem 1336/8 Kasım 1917).

Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM.), nr. 123/68, (12 Recep 1333/26 Mayıs 1915).

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası (HR.HMŞ.İŞO.), nr. 111/7, (14 Kasım 1914).

Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi (HR.SYS.), nr. 2167/13, (2 Kasım 1914); nr. 2167/17, (4 Kasım 1914); nr. 2222/45; 2221/74.

The National Archives UK (İngiliz Devlet Arşivleri Belgeleri)

The National Archives UK (TNA), Foreign Office (FO), nr. 383/220, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 1 Temmuz 1916.

TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 12 Mart 1917.

TNA, FO, nr. 383/220, İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 27 Temmuz 1916.

TNA, FO, nr. 383/220, Londra ABD Büyükelçiliği'nden İstanbul ABD Konsolosu Mr. Page'e, 27 Temmuz 1916.

TNA, FO, nr. 383/220, Mr. Page'den Philip Hoffman'a, 3 Ağustos 1916.

TNA, FO, nr. 383/226, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'den Bayan McNamara'a, Ağustos 1916.

TNA, FO, nr. 383/231, İngiliz Ordu Konseyinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Şubat 1916.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 1, Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 1-2, İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne İngiliz Dışişleri Bakanı S. Edward Grey'e, 12 Şubat 1916.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 1-3, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 5 Aralık 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 1-5, Afyonkarahisar'da İngiliz Esir Subaylardan Morgenthau'ya, 15 Kasım 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 2, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 16 Kasım 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 3, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 27 Kasım 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 4-5, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 10 Aralık 1915.

TNA, FO, nr. 383/231, s. 6, H.J.S.'den İstanbul'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 17 Aralık 1915.

TNA, FO, nr. 383/232, s. 1-2, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra ABD Büyükelçiliği'ne, 11 Temmuz 1916.

TNA, FO, nr. 383/232, Sir E. Cornwall'dan Lord R. Cecil'e, 6 Temmuz 1916.

TNA, FO, nr. 383/241, British Prisoners of War Book Scheme, 11 Ekim 1916.

TNA, FO, nr. 383/241, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 14 Eylül 1916.

TNA, FO, nr. 383/340, Hilds D. Warren'den İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 19 Ocak 1917.

TNA, FO, nr. 383/340, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümünden Yüzbaşı Guise'in Ailesine, 17 Mart 1917.

- TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 3 Şubat 1917.
- TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 8 Mart 1917.
- TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 20 Aralık 1916.
- TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 9 Mayıs 1917.
- TNA, FO, nr. 383/340, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 24 Eylül 1917.
- TNA, FO, nr. 383/340, s. 1-2, Crossley&Davenport'dan İngiliz Dışişleri Sekreterliğine, 18 Ocak 1917.
- TNA, FO, nr. 383/340, Yüzbaşı Guise'in Ailesinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı Savaş Esirleri Bölümü'ne, 12 Mart 1917.
- TNA, FO, nr. 383/452, Hint Ofisi Sekreterliği'nden İstanbul Hollanda Büyükelçiliği'ne, 27 Temmuz 1918.
- TNA, FO, nr. 383/452, İstanbul ABD Büyükelçiliği'nden Londra'daki ABD Büyükelçiliği'ne, 8 Mart 1917.
- TNA, FO, nr. 383/452, İstanbul Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'ne, 17 Temmuz 1917.
- TNA, FO, nr. 383/452, K. S. Abdül Kayaim'den Londra'daki Hint Ofisi'ne, 29 Nisan 1918.
- TNA, FO, nr. 383/452, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden İngiliz Ordu Konseyi'ne, 25 Şubat 1918.
- TNA, FO, nr. 383/452, s. 1-2, Yarbay Stewart F. Newcombe'den M. De Willebois'e, 10 Ocak 1918.
- TNA, FO, nr. 383/454, Bommel'den O'Reilly'e, 16 Ağustos 1918.
- TNA, FO, nr. 383/454, O'Reilly'den Bommel'e, 11 Eylül 1918.
- TNA, FO, nr. 383/454, O'Reilly'den Bommel'e, 3 Eylül 1918.
- TNA, FO, nr. 383/454, s. 1-11, Afion Kara Hissar Gazette, 20 Ağustos 1918.
- TNA, FO, nr. 383/460, İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'ne, 23 Nisan 1918.
- TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, Nisan 1918.
- TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, 30 Nisan 1918.
- TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden Bayan Pass'a, 1 Mayıs 1918.

- TNA, FO, nr. 383/460, Londra'daki Savaş Esirleri Bölümü'nden İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne, 30 Mart 1918.
- TNA, FO, nr. 383/529, s. 1, Menten'den Lahey'deki İngiliz Temsilcisine, 12 Şubat 1919.
- TNA, FO, nr. 383/92, ABD Büyükelçiliği Sefaret Sekreterinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Ağustos 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92, İngiliz Dışişleri Bakanlığında Hoffman Philip'e, 25 Ağustos 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92, Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92, s. 1. Hoffman Philip'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Ağustos 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92, Sir Edward Grey'den ABD Konsolosu Page'e, 19 Temmuz 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92. İngiliz Dışişleri Bakanlığında Hoffman Philip'e, 25 Ağustos 1915.
- TNA, FO, nr. 383/92. Minas N. Megalos'tan General Roberts'a, 29 Haziran 1915.

Rapor, Talimatname ve Salnameler

- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.
- Report on the Treatment of British Prisoners of War in Turkey*. (1918). (November), London.
- Üsera Hakkında Talimatname*, (1330). Matbaa-i Askeriye-Süleymaniye, İstanbul.

Kitap ve Makaleler

- Akan, M. (2006). Posta malzemelerinin anlattığı; birinci dünya savaşı yıllarında Ankara esir kampı. *Kebikeç*, 22(11), 297-305.
- Akkor, M. (2006). *I. Dünya Savaşı'nda çeşitli ülkelerdeki Türk esir kampları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkor, M. (2015). I. Dünya Savaşı'nda Kocaeli'de İngiliz esirleri. *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Haluk SELVİ ve Bilal ÇELİK). Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yay., 849-867.
- Altıntaş, A. (2008). *Belgelerle milli mücadele döneminde esirler*. Ankara: Anekdot Yayınları.
- Altıntaş, A. (2015). Osmanlı esir kampları ve Çanakkale savaş esirleri ile ilgili bazı tespitler. *savaş tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, Bildiriler*, (ed. Halil ÇETİN-Lokman ERDEMİR). Çanakkale Valiliği Yay., 485-499.
- Cenevre Mukavelesi. (1991). *Türk hukuk lügati*. (3. Baskı). Ankara Başbakanlık Yayını.
- Çapa, M. (1999). Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de itilaf devletleri esirleri. *Toplumsal Tarih*, 11(66), 49-56.

- Çelik, R. (2010). Birinci Dünya Savaşı Döneminde Afyonkarahisar esir garnizonu ve Faaliyetleri. (Editör: Hasan Babacan). *Millî Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar*, AKÜ Yayını, 17-48.
- Eyüp, S. (1978). *Esaret hatıraları, Eyüp Sabri: bir esirin hatıraları ve matbuat ve istihbarat müdüriyet-i umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*. (Haz. Nejat SEFERCİOĞLU). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 130.
- Güneş, H. T. (2012). 1. Dünya Savaşı yıllarında Afyonkarahisar esir kampı. *Taşpınar*, 8, 30-38.
- Jones, E. H. (1920). *The road to en-dor: being an account of how two prisoners of war at Yozgad in Turkey won their way to freedom*. London: John Lane Co. Press.
- Key, H. (2010). *I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti topraklarındaki esir kampları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi SBE.
- Kurnaz, Ş. F. (2014). *Osmanlıdan Cumhuriyet'e harp malullerinin sosyoekonomik ve sağlık durumları*. Ankara: Gen. Kur. ATASE Yay.
- Kurnaz, Ş. F. (2016). I. Dünya Savaşı yıllarında iki felemenk temsilcinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu hakkındaki izlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 14(20), 35-63.
- Lushington, R.F. (1923). *A Prisoner with the Turks 1915 – 1918*. (Bedford: F. R. Hockliffe; Simpkin.) London: Marshall Co.
- Oran, A. N. (2008). *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus savaş esirleri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Özçelik, M. (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki esirler*. Ankara: TTK Yay.
- Özel, A. (1995). Esir. *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., 11382-389.
- Scott, J. B. (1915). *The hague conventions and declarations of 1899 and 1907, tables of signatures, ratifications and adhesions of various powers, and texts of reservations*. Oxford University Press, New York.
- Scott, J. B. (1920). *the proceedings of the hague peace conferences translation of the official texts, the conference of 1899*. Oxford University Press, New York.
- Scott, J. B. (1920). *The Proceedings of the hague peace conferences translation of the official texts, the conference of 1907*. Oxford University Press, New York.
- Still, J. (1920). *A Prisoner in Turkey*. London: Jhon Lane Publishing.
- Taşkıran, C. (2001). *I. Dünya Savaşı'nda Türk esirleri Ana Ben Ölmedim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tetik, A. ve Güzel, M. Ş. (2012). *Kızılay ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara karşı işlenen savaş suçları (1911-1921)*. Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

Uca, A. (2003). 1915 yılında yayımlanan bir üsera talimatnamesi ve düşündürdükleri. *A.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, 3, 169-184.

İnternet Kaynakları

Dorothy, *British prisoners of war at the camp at Gaardeby field, Bajstrup, near Tinglev in 1915*, (edited by M.A. Jones) <http://www.thedanishscheme.co.uk/Articles/Starved%20English.pdf> (Erişim tarihi: 15.01.2015).

https://library.leeds.ac.uk/special-collections-explore/30492/phillips_william_watt_addison?query=afion&resultOffset=2 (Erişim tarihi: 28.01.2016).